

2019 2020

Դարաւոր բեղուն գործունէութեան մը սխրագլի արդիւնքին յանդիման մարդ կը կարծէ որ մեր բարձրագոյն վարժարաններուն մէջ կրթութեամբ աշակերտութեան համագումար թիւը հասնի դէմ 4-5 հազարի, և սակայն շատ նուազ է ան. ահա բովանդակ սլաակերը իր մանրամասնութեամբ՝ ԸԼԼայ Թուի, ԸԼԼայ անոնց մասնագիտական բաժանումներուն.

Մոզրատեան վարժարան. Ս. շրջան ի Փատոռա	1834-1844	ՍՀակերտներ	44
Մոզրատեան վարժարան. Բ. շրջան ի Փարիզ	1846-1870		
Մոզրատեան վարժարան. Գ. շրջան ի Սեյր	1928-1936		
Ռափայկեան վարժարան ի Վենետիկ	1836-1870		
Մոզրատ-Ռափայկեան վրժ. ի »	1871-1936		
	Համագործնար		1611

Մասնաճիւղերու համեմատ անոնց դասակարգութեան պատկերն ալ հետեւեալն է.

Գրագետ - Բանաստեղծ - Թատերագիր - Հրապարակագիր	Մոռատունեն	20
»	»	70
Ուսուցիչ - Դաստիարակ - Տեսուչ եւն.	»	50
Գեղարուեստագետ - Եկարիչ - Արձանագործ - Փորագրիչ - Գծագրիչ - Լուսանկարիչ	Մոռատունեն	65
»	»	17
Քաղաքական աւարտեց - Երաժիշտ - Երգչուհի - Զորական - Դաշնակաճար		
բան - Պետական պաշտօնէայ - Թարգման - Դատաւոր - Իրաւագետ - Փաստա-		
ճարտարագետ - Ճարտարապետ - Երկրաչափ - Երկրագործ - Մեքենագետ		92
Բժիշկ - Վիրաբոյժ - Ատամնաբոյժ		50
Բնագետ - Քիմիագետ - Դեղագործ		67
Պաշտօնէայ դրամատան - Եւաշիկն ընկերութեանց, եւն.		32
Աշտարակաւենի		43
		82

ՅԱՅՏՆԻ ՂԷՍԳԵՐ

ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱԿՆԱՐԿ

ԳՐԱԿԱՆ և ընկերական զարթոնքի ա-
մենէն հեղինակաւոր փողահարները կ'ըլ-
լան վենետիկի Մխիթարեան մեր հաս-
տատութեանց դաստիարակներուն մտքովն
ու սրտով կրթուած աշակերտները. հոս
կ'արձանագրեմ համառօտակի անոնց կեան-
քի կարկառուն կէտերը, թողլով ընդար-
ձակ պատմութիւնը իմ ընկերներէս ա-
նոնց, որոնք տարիներէ ի վեր քրտնա-
ջան պրպտումներով կ'աշխատին ամբող-
ջացնել իրենց յոյժ կարեւոր երկասիրու-
թիւնը:

Աշակերտն ընդհանրապէս վարպետին ուղղութիւնը կ'առնէ: Վերածնունդի շրջանին մէջ կը զրուէին հիմերը Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարաններուն: Մխիթարեան միաբանութեան ջահակիրները արդէն համայնքի պաշտօնման արժանա-ցած էին, որով ազգին մեծամեծները կը նպաստէին ժրջան միաբաններու հրա-տարակչական գործին, այդ համակրող-ներուն մէջ էին հնդկահայ զրամատէր առ-եւտրական ղէմքեր՝ «Որոնք - ինչպէս կը գրէ Լէօ - շատ լաւ հասկանում էին թէ չէ կարող ազգ լինել առանց ազգային լեզուի»:

Եղուարդ Ռափայել իրեն տղոց կը պատուիրէ. «Հնազանդ եղէք Հայր Նիկողայոս Վարդապետին (Վենետիկի Մխիթարեան), որ կարգուած է ձեզ ուսուցիչ գիտութեան և իմաստութեան, և անտէրունչ ազգս զարթնուցուի ի քնոյ թմրութեան և անհոգութեան»:

դաստիարակ. Նա կը կրթէ զձեզ ձեր հաւատքին մէջ և բարի վարք կը սորվեցնէ, ատոր հետ և մեր հայկազեան լեզուն, որ ձեր սեփական լեզուն է, որովհետեւ դուք ծնած էք հայ և պարտաւոր էք հասկնալ ձեր լեզուն: Երդումով կ'ըսեմ ձեզի, որ եթէ, Տէրն մի՛ արասցէ, չհասկնաք ձեր լեզուն, ես ձեզ իմ որդիին չեմ ճանչնար»:

Այդ եղևարդի փեսան Սամուէլ Մուրատ՝ իր անունով հաստատուելիք վարժարանի համար դրամը կտակելուն պայման կը դնէ որ Վենետիկի հայ միանձունք «Ո՛ր մի կողմն եւրոպիոյ որ աջողակ համարին, գետին զնեն, և ասացեալ գետին եկամուտն քանի մանկանց տարեկան ծախուցն որ բաւական առի, այնքան Հայոց ազգէն որբ և աղքատ մանկունք ասացեալ դպրատանն ձրիապէս ուսումն և լեզուք ուսանեն և դառնան իւրեանց հայրենիք»։ Սամուէլ Մուրատ նկատի առած է չքաւորներու զաւակներուն կրթութիւնը, և կը փափաքի որ իրեն տուած օրինակին ուրիշ հարուստներ ալ հետեւին. «Այնուկարելի լինիցի սփռել ի մէջ ազգիս, եթէ ոչ բոլորովին՝ զոնէ ըստ մասին, զլոյս գիտութեան և իմաստութեան, և անտէրունչ ազգս զարթնուցու ի քնոյ թմրութեան և անհոգութեան»։

2019 2020

Դարաւոր բեղուն գործունէութեան մը սիրալի արդիւնքին յանդիման մարդ կը կարծէ որ մեր բարձրագոյն վարժարաններուն մէջ կրթութեամբ աշակերտութեան համագումար թիւը հասնի գէթ 4-5 հազարի, և սակայն շատ նուազ է ան. ահա բովանդակ սլատկերը իր մանրամասնութեամբ՝ ԸԼԼայ Թուի, ԸԼԼայ անոնց մասնագիտական բաժանումներուն.

Մասնաճիւղերու համեմատ անոնց դասակարգութեան պատկերն ալ հետեւեալն է.

Գրագետ - Բանաստեղծ - Թատերագիր - Հրապարակագիր	Մոռատունեն	20
»	»	70
Ուսուցիչ - Դաստիարակ - Տեսուչ եւն.	»	50
Գեղարուեստագետ - Եկարիչ - Արձանագործ - Փորագրիչ - Գծագրիչ - Լուսանկարիչ	Մոռատունեն	65
»	»	17
Քաղաքական սուսարեգ - Երաժիշտ - Երգագետ - Զորական - Դաշնակաճար		
բան - Պետական պաշտօնէայ - Թարգման - Դատաւոր - Իրաւագետ - Փաստա-		
ճարտարագետ - Ճարտարապետ - Երկրաչափ - Երկրագործ - Մեքենագետ		92
Բժիշկ - Վիրարոյծ - Ատամնարոյծ		50
Բնագետ - Քիմիագետ - Դեղագործ		67
Պաշտօնէայ դրամատան - Եւաշիկն ընկերութեանց, եւն.		32
Աշտարակաւնէր		43
		82

ՅԱՅՏՆԻ ՂԷՍԳԵՐ

Եղուարդ Ռափայել իրեն տղոց կը պատուիրէ. «Հնազանդ եղէք Հայր Նիկողայոս Վարդապետին (Վենետիկի Մխիթարեան), որ կարգուած է ձեզ ուսուցիչ գիտութեան և իմաստութեան, և անտէրունչ ազգս զարթնուցուի ի քնոյ թմրութեան և անհոգութեան»:

ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ

Բարեկյանական բարերարները Մուրա-
Ռափայէլ իրենց նպատակին հասան, իրենց
բարերարեալ աշակերտները ներշնչուած
Մխիթարեան դաստիարակներէն՝ համայն
հայութեան մէջ տարածուեցան, քաղաք-
ներէն և գիւղերէն ներս թափանցեցին՝

Հ. Գաբրիէլ Աւետիքեան

Մամուլով, վարժարաններով ու թատրոն-
ներով հայ միտքն ու հայ սիրտը մշակե-
ցին։ Այդ նպատակով կազմեցին «Համա-
զգեաց» ընկերութիւնը, որուն մէկ քանի
տարուան գործունէութիւնը մեծ բարեշըր-
ջում կը մտցնէր։ Այդ ընկերութեան մէջ
գործօն դեր մը կ'ունենան նաեւ երկու
ամիրաներ։ Մամուլին հետ կը զուգըն-
թանային նաեւ մեր գոյգ վարժարանները
ուր թատերական ներկայացումներով հայ
պատմութիւն և հայ անցեալ փառքերու
և բարքերու յիշատակը կ'արթննար հայ
մտքերու մէջ։

Վենետիկի Մխիթարեան հաստարմատ

բունին բարունակները եղան Մուրա-
Ռափայէլ վարժարաններէն հասած աշա-
կերտները։ Աշուղային գրականութիւնը
դադրած էր, երբ դասական բարբառով
բնագիր և թարգմանուած տաղեր լոյս կը
տեսնէին Վենետիկի Մխիթարեան մամու-
լէն։ Այդ շրջանի գրական շարժումը բո-
լորովին դասական էր։ Ս. Ղազարի վա-
նական թատերական բեմին վրայ դասա-
կան լեզուով, դասական թատրոններ միայն
մուտք ունէին։

Մուրաթեան վարժարանի հաստատու-
թեան թուականին, Մխիթարեան միա-
բանութիւնը գրական մշակոյթի բարձրա-
գոյն մակարդակին հասած էր։ Իրենց
ազգանուէր գործունէութեամբ Մխիթա-
րեան դաստիարակները մեծապէս սիրուե-
ցան հայութեան լուսաւորեալ երիտասարդ
դասակարգէն։ Անոնց հայրենիքի սէրը, հայ
մտքի վերածնունդի անկեղծութիւնը անու-
րանալի ըլլալը խոստովանեցաւ հայ հա-
նրութիւնը, որով հարուստ և աղքատ նոյն
Մխիթարեաններու դաստիարակութեան
յանձնեցին իրենց զաւակը։ Տասնեակ տար-
րուան շրջանին մէջ Մխիթարեան կաղա-
պարէն ելած Մուրա-Ռափայէլեան ա-
շակերտները անուրանալի ապացոյցներն
եղան իրենց վանական դաստիարակներու
մտաւորական կրթական զարթոնքին։

Այդ աշակերտները թատերաբեմին վրայ
հանեցին այն հայ դիւցազները՝ որոնք ի-
րենց ծանօթ էին Վենետիկի հայ բեմին
վրայ։ Անոնք բեմադրեցին, տաղերգեցին
լատին և Յոյն դասականներու ոճով, ինչ-
պէս որ ըրած էին Մխիթարեան վարպետ-
ները։ Մտքին պերճութեան հաւատարմ
մնացին, ձեւին կատարելութեան չզոհե-
ցին լեզուին ոսկեղաբեան հարստութիւնը։
Թատրերգութիւն, տաղերգութիւն, երգի-
ծարանութիւն մշակած էին Մխիթարեան-
ները միշտ դասական մնալով։ Նոյնպէս
ըրին նաեւ աշակերտները։

Թատրերգութիւնները ողջամիտ ըմբռ-

Հ. Արսէմ Բագրատունի

նումով հին դարերէն սկսեալ մաքուր բար-
քերու կրթիչներն եղած են. արուեստա-
գեղ դպրութիւնը քերթողական և թատե-
րական գրութիւններով ստեղծուած է։
Մուրա-Ռափայէլեան վարժարաններու
դաստիարակները այդ երկու ճիւղերուն մեծ
կարեւորութիւն տուած են. իրենց կար-
գին՝ նաեւ աշակերտները։

Առաջին շրջանի աշակերտները կը ծա-
նօթանային իրենց օրերուն մէջ այն Մխի-
թարեաններուն որոնք արդէն հեղինակու-
թիւն ունէին. Հ. Ղուկաս Ինճիճեան, Հ.
Գաբրիէլ Աւետիքեան, Հ. Արսէն Բագրա-
տունի, Հ. Գէորգ Հիւրմիւզեան, Հ. Մի-
նաս Բժշկեան, Հ. Պետրոս Մինասեան.
այս վերջինս մեծ ազդեցութիւն կ'ունենայ
Մուրա-Ռափայէլեան թատերագիր ա-
շակերտաց վրայ։

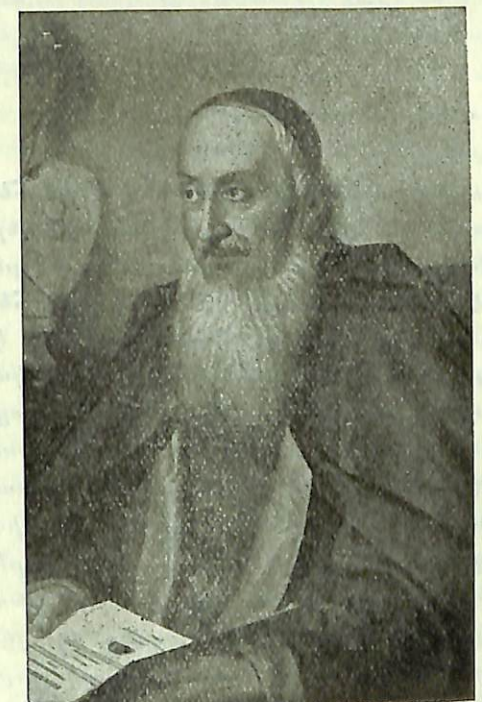
Աշխարհաբարի յաղթանակէն առաջ,
Վենետիկի Մխիթարեանները սկսած էին
գեղարուեստի լրջօրէն զարկ մը տալ։

Դասական գործերու շրջանին իսկ
Հ. Իգնատիոս Եպիսկոպոս Փափագեան

(1763-1829) առաջինը կ'ըլլայ որ կը
հրատարակէ նկարչութեան մասին ամե-
նակարեւոր աշխատութիւններ «Արուեստ
Մանրանկարի», «Արուեստ գծաւոր ընդօ-
րինակութեան»։

Մխիթարեանները բարձրագոյն վարժա-
րաններ ունենալէ առաջ՝ քարոզչութեան
մեծ կարեւորութիւն տալով հանդերձ՝ չէին
ուրանար թատրերգութեանց կրթական —
բարոյական օգուտը մեր ժողովրդեան. միա-
բաններէն պերճաբան քարոզիչ վարդա-
պետ Հ. Կարապետ Մարտիրոսեան ան-
գամ մը ներկայ ըլլալով Ս. Ղազարի արեւ-
դայ աշակերտաց թատերական ներկայա-
ցումներուն, խանդավառուած, հանդիսակա-
նաց ներկայութեան բարձրաձայն ըսած է
թէ՝ «Տասն պերճախօս քարոզներ՝ չեն
կարող այսպիսի անոյշ և ազդու տպաւո-
րութիւն ներգործել մարդու հոգեոյն մէջ»։

Այդ բեմադրութեանց ներկայ կ'ըլլային
ոչ միայն վանքի միաբանները և Մուրա-
Ռափայէլեան վարժարաններու աշակերտ-
ները, այլ նաեւ հայ զաղթականներ՝
Փիղայէն, Պոլոնիայէն, Փատուայէն, Նո-

Հ. Միմաս Բժշկեան

վենդայէն, Թրիէսթէն, Լեմպերկէն, Լիվոռնոյէն և Թրանսիլլանիոյ գաղութէն:

Թատրոնի նիւթերը մանաւանդ կատակերգութիւնները Պոլսոյ և գաւառի հայութեան կեանքէն էին: Հեղինակ վարդապետները արդէն ծանօթ էին իրենց գրական համ-

Դերա. Իզմատիոս Եպիսկ. Փափագեաթ

բաւովը և աշխարհի մէջ ժողովուրդին հետ ապրած ու սիրուած փորձառու դէմքեր:

Գաղթականները, և երկրէն ու հայրենիքէն զրկուածները իրենց ազգին հետ սրտով կապուած կը մնան, երբ վառ կը մնայ անոնց ազգասիրութիւնը, այդ կարեւոր նպատակին հասնելու միակ միջոցը մը: Ասոր համար վենետիկի Միսիթարեան վանական դաստիարակները իրենց հիմնադրին ժամանակէն սկսեալ մեծ կարեւորութիւն տուած են այդ գրական մասնաճիւղին: Վանական թատրոնը իր դասական ներկայացումներով կը զարդի շուրջ 1870 թուականին: Իսկ Մուրատ - Ռափայէլեան վարժարանի մէջ հիմնադրու-

թենէն սկսեալ մինչեւ ցարդ կը շարունակուի:

Արտասահմանի հայ գաղութը տասնեօթներորդ դարուն, Լեհաստանի Լվով քաղաքի մէջ ունեցած է թէյաթիւնեան հայ կրօնաւորներու անդրանիկ թատրոնը, ուր «Ս. Կոյսն Հոփսիմէ» ողբերգութիւնը խաղացեր են:

Արեւմտահայոց մէջ անտարակոյս Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարաններու աշակերտները թատերական գործին ամէնէն հեղինակաւոր ռազմիրաներն եղած են: Պոլիս մեր տաղանդաւոր հայկաբան Հ. Արսէն Բագրատունի, տեղական հայ աւիրաններուն աջակցութիւնն ապահովցնելով, Պէշիկթաշլեանի և Սրապիոն Հէքիմեանի խրախոյս կ'ըլլայ, և 1860ին Օրթաքիւղի մէջ կը սկսի հայ թատերական բեմի գործը: Սակայն հարկ է ըսել որ այդ թուականէն առաջ՝ 1836ին Զմիւռնիայի Մեսրոպեան վարժարանի մէջ Անդրէաս Փափագեանի աշակերտները խաւերէն կատակերգութիւն մը կը ձեւացնեն:

Ռուսահայերն ալ նոյն թուականին 1836ին կը սկսին իրենց թատերական գործը՝ Գալուստ Երմազանեան՝ իր ուսուցիչ Ղարաբաղցի Պողոս վարդապետի հրամանով կը գրէ «Ասրի Բէգ - Գիքի» պատմական թատերախաղը: Այդ թուականին իր հայրական տունը թատրոնի կը վերածէ, և երգիծող թատերախաղովը կը խարազանէ ռուսահայոց շահերը դաւաճանողներու բարքերը:

Պոլիս Մուրատ-Ռափայէլեան աշակերտաց թատերական ներկայացումներէն առաջ, կը յիշուին հայ դերասաններ որոնք գործօն դեր ունեցեր են թուրք բեմի վրայ: Մինաս Զերազ կը յիշէ Հէլալճի Արսէն Փրանսագէտ հայը որ թրքական բեմին վրայ 1840ին «Գարակէօզի» գաւառներուն մէջ ներմուծած է Մուլիէտի կատակերգու խաղերէն՝ միջավայրին յարմարցուցած կտորներ: Կը յիշուի նաեւ «Օրթա Օյունու» բացօթեայ թատրոնին մէջ դերակատար Զէնէ Գէորգը, որ իբրեւ դերասան շատ անուն հանած է 1846ին:

Ճամպազ Սահակն էր այդ բացօթեայ հանդէսներ կազմակերպողը:

Հայ թատրոնը իր ծագումն առած է նախ վանքերու, վարժարաններու, ընտանիքներու, պալատական և դեսպանական շրջանակներու մէջ: Պոլիս հանրութեան համար թատերական բեմը կը հաստատէր վենետիկցի ճիւղիւնի, Բերայի կեդրոնը իտալական ռոմով թատրոն մը շինել կուտար, որ «Փրանսական թատրոն» անուանով կը ճանչցուէր: Հոն Փրանսացի խումբեր կը կատարէին դերերը: Թուրք աւաբան և եւրոպացի դեսպաններ ներկայ կ'ըլլային: Ասկէ վերջը, նոյնպէս Բերայի մէջ աւելի ընդարձակ իտալական օբերայի թատերաբեմ մը կը կանգնէ Հալէպցի Նաում Լէֆի, որ կայսերական նուէրներով քաջալերուած էր, ճիշդ այն տեղը որ ծանօթ է «Խրիսթաքի բասաթ» անուանով: Հոն ամէն շաբաթ Ապտիւլ Մէճիտ իր ներկայութեամբ կը պատուէր օբերայի դերակատարները: Ասկէ վերջը նոյն Մուլթան Մէճիտ, իր Տոլմապահճէի կայսերական պալատին քով Պալեան ճարտարապետներու միջոցով՝ կանգնել կուտար թատրոն մը, այդ կայսերական բեմին վրայ կը կատարուէին թատերական խաղեր: Թատրոնի այս զարգացումը կը կատարուէր ենիչէրիներու կոտորածէն ետքը: Սմբատ Դաւթեան կը գրէ. «Զանազան առիթներով Դաւթեան կը գրէ. «Զանազան առիթներով հայ թատերախումբն ալ Ս. Հէքիմեանի վարչութեան տակ, պալատ հրաւիրուեցաւ թուրքերէն ներկայացնելու համար»:

Հայ թատրոնի պատմութեան վրայ նոյն Սմբատ Դաւթեան շատ ընդարձակօրէն գրած է, որ դժբախտաբար անտիպ մնացած է. ան իր այդ աշխատութեան մէջ չի վարանիր ըսելու թէ «Հայերը եղան հիմնադիրը թուրք թատրոնին՝ մանաւանդ որ արեւելի ժողովուրդներուն մէջ հայ տարրն է որ լաւագոյն կերպով կրնայ խօսիլ թուրք լեզուն և արտայայտել թուրք կեանքը»:

Եւրոպայէն եկած թատերախումբերուն հետ Պոլսոյ պետական թատրոններուն մէջ տեղական դերասանական խումբեր ալ

ցոյց տուած են իրենց բեմական արժանիքը, այդ խումբերուն մէջ հայ դերասանները առաջնութեան պատիւը խլած էին. և ասոնց հեղինակաւոր առաջնորդները կը հասնէին Մուրատ - Ռափայէլեան սանհրէն, որոնք այդ խումբին կը հասցնէին ինքնագիր և թարգմանուած թատերախաղեր: Թատրոնի ճարտարապետները և թատերաշէնքի գործաւորներն ալ հայեր էին:

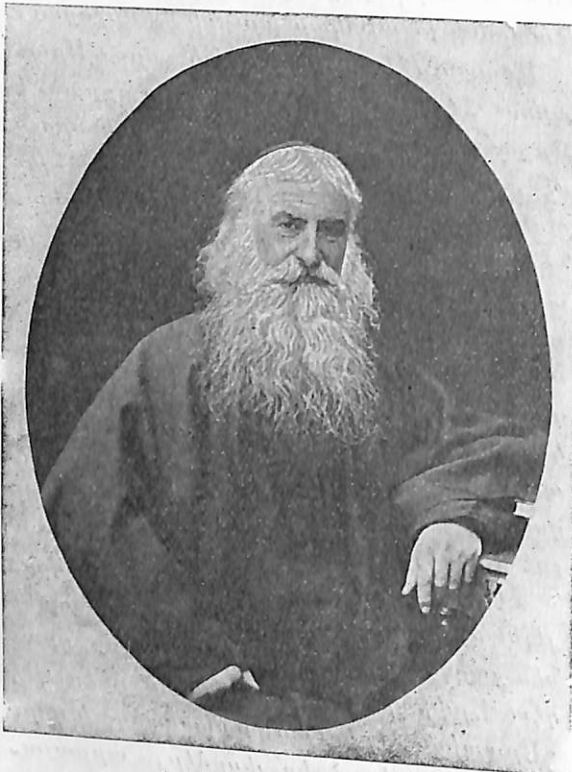
Հայերը ոչ միայն Հայկական՝ այլ և թուրք թատրոնի հիմնադիրները եղած են: Պոլսոյ մէջ թուրք թատրոնի հիմնադրուած թենէն մինչեւ Քէմալի տիրապետութեան սկիզբը, հայը առաջնորդ մնաց Հայ և թուրք թատրոնին:

ՍՐԱՊԻՈՆ Թատրոնի զարթոնքին առաջնակարգ ղեկավարն եղած է Սրապիոն Հէքիմեան.

Պոլսոյ մէջ նորահաս արուեստասէր երիտասարդներ անոր շուրջը խմբուած կը գործէին: Յայտնի հրապարակագիր Տիգրան Երուսաղեմեան «Մասիս»-ի մէջ կը գրէ, Սրապիոն Հէքիմեանի վարչութեան տակ թուրքերէն կատակերգութիւններ խաղացուելու մասին գոհունակութեամբ նկարագրելով թատերական շարժման տարածումը Պոլսոյ մէջ. «Զենք կրնար զլանալ նաեւ մեր համակրութիւնը Պէյօղլուի (Նաումի) թատրոնին մէջ նկարագրուած թուրքերէն կատակերգութեանց հեղինակին, որ է հասարակաց սիրելի բանաստեղծն արգոյ Պ. Ս. Հէքիմեան, որն որ կատակերգութեան ազգու միջոցաւ հասարակութիւնը զբօսցնելով կը թելու, այսինքն լուսաւորութիւն բառին նշանակութեանը մէջը սպրդած պախարակելի սովորութիւնները ընկերութեան մէջէն վանելու համար, նախ և առաջ օտար ազգաց բարոյականի վրայ գրած կատակերգութիւնները թարգմանելով՝ կը ջանայ իբրեւ օրինակ նուիրել զայն և հասարակութեան ականջը կամաց կամաց վարժեցնելով՝ օր մը բոլորովին ազգային զարմնել խաղերուն նիւթն ու լեզուն»:

Շատ բնական էր որ Սրապիոն Հէքիմեան «Նաումի» բեմին վրայ չէր կրնար

մեծ ոգեւորութիւն ներշնչել հանդիսա-
կաններուն, վասն զի խաղը զբարար լեզ-
ուով էր: Սմբատ Գաւթեանն է ըսողը.
այսպէս է եղած նաեւ Օրթագիւղ՝ երբ
Պէշիկթաշլեանի խումբը կը ներկայացնէ
Մեթասթազիոյի «Թէմիստոկլէս»ը և Հ.
Պետրոս Մինասեանի «Խոսրով մեծն» գրա-
բար թատերախաղերը: Այդ անյաջողու-

Հ. Պետրոս Մինասեան

թեան վերջ Բերայի և Օրթագիւղի թա-
տրոններուն մէջ զբարար թատերախաղեր
չեն ներկայացուած:

Հ. Մինասեանի այդ անդրանիկ թա-
տերախաղը «Խոսրով Մեծն» որ լոյս կը
տեսնէր 1845 թուականին, առաջնորդ
կ'ըլլար Մուրատ - Ռափայէլեան թատե-
րագիր նախկին աշակերտաց: Այդ հրա-
տարակութեան առթիւ Լէօ կը գրէ. «Գա-
բըրական ոչ միայն այն պատճառով,
որ դա, որքան մենք գիտենք, առաջին տը-
պագրուած ինքնուրոյն թատերագրութիւնն
էր, այլ գլխաւորապէս այն հայեացներով,

որ նա գալիս էր մեզ քարոզելու, թա-
տրոնի նշանակութիւնն ու միտքը բացա-
տրելու»:

Հայ հասարակութեան շատ համակրելի
է «Խոսրով մեծն»ի հայրենասիրական այդ
պատմական թատերախաղը՝ որուն ոգեւ-
ւը կը գրէին Հէքիմեան, Պէշիկթաշլեան,
Մարկոս Աղաբէկեան և ուրիշներ, որոնք
Վենետիկի Միսթարեաններէն դաստիա-
րակուած էին:

ՄԱՐԿՈՍ ԱՂԱԲԵՂԵԱՆ Փարիզու Մուրատեան ա-
շակերտներէն Մարկոս
Աղաբէկեան «Կռունկ»

հանդէսին մէջ կը հրատարակէ «Գարեգին
Սրտանձառեան» թատերախաղը. պատմա-
կան էր նիւթը, նպատակը՝ կրթական - ազ-
գասիրական: Առաջին անգամ այն 1861ին
այդ «Կռունկ» հանդէսին մէջ լոյս կը
տեսնէ, և առանձին կը հրատարակուի
1867ին, Պոլիս, Բիւրքճեան տպարանէն:

Շատ բնական էր որ Մարկոս Աղաբե-
կեան իր Միսթարեան դաստիարակներու
ազգասիրութենէն ներշնչուած, կը գրէր
իր այդ թատերախաղը: Ըսածս Լէօ իսկ
կը հաստատէ, թէ «Գարեգին» թատերա-
խաղի հեղինակը «Միսթարեան դպրոցի
կատարեալ ազդեցութեան տակ է»:

Աղաբէկեան իր այդ թատերախաղի յա-
ռաջարանին մէջ կը յայտարարէ, թէ
«Բոլորովին զանց արի նրա մէջ թագուն
բանասարկութիւններ և սիրահարութիւններ
խառնել, ինչպէս սովորական է եւրոպա-
կան թատերց մէջ, միմիայն հայրենեաց
և եկեղեցւոյ սիրոյ անհնարին յուզմունք
տալ կամեցայ իմ դիւցազանցս իրանց այլ
և այլ մարմնաւոր և երկրաւոր սիրոյ կրիցն
իրանց յաղթել տալով»:

Մարկոս Աղաբէկեան իր «Կռունկ»
հանդէսով և իր պատմական գրութիւննե-
րով աւելի յայտնի եղաւ քան «Գարեգին»
թատերախաղով: Ունի ընդարձակ «Հայոց
Պատմութիւն» մը, որ անտիպ մնացած է:
Գրական գործունէութիւնը ամբողջաւոր կը
մնայ ուսաստիճան հասարակութեան մէջ: Հ.
Ասատուրի «Դիմաստուներն» երկին մէջ

Մեսրոպ Նուպարեանի մասին խօսելով,
Աղաբէկեանի համար կը գրէ թէ ան «հա-
ճելի խօսակից մըն էր, կը յիշատակէր
յաճախ Թիֆլիսի մէջ իր անցուցած երջա-
նիկ օրերը: Իբր խօսուէն քաւատա, զարդն
էր եղած Կովկասի հայ մտաւորականնե-
րուն: Իր «Կռունկին» յիշատակը մանաւանդ
կը խանդավառէր զինքը: Յաղթ իրանը
ցցելով, իր արծաթ ձայնը կը հնչեցնէր
երբ խօսէր Ղազարիկին վրայ որ Կռունկը
շարող գրաշարն էր Էնֆիէճեան տպարա-
նին: Կը պատմէր թէ Ղազարիկ օր մը գրած
մէկ հատուածը ցոյց տուեր էր իրեն: Հաւ-
նեք էր և զրդեր էր զինքը որ գրակա-
նութեան հետեւի, և պարզ գրաշարը ու-
սահայ գրականութեան մէջ հանրածանօթ
Ղազարոս Աղայեանը եղեր էր: ... «Կռունկ»ի
խմբագրին տխուր յիշատակներէն մէկն էր
մահը իր առաջին կնոջ՝ Կովկասցի հա-
յուհիի մը: Այդ մահը տարտըղներ էր
իր բոյնը: «Կռունկ»ն ալ դադրեր էր,
և ինք Պոլիս դարձեր՝ ու ձեռնարկեր էր
հրատարակելու «Ծիրն Արարչի»ն: Այս
հանդէսը 1866ին տարի մը ամբողջ լոյս
տեսեր էր և 1867ին ալ՝ քանի մը ամիս.
սակայն Պոլսեցիները չէին քաջալերեր
զինքը, և ինք ստիպուեր էր իր արտօ-
նութիւնը փոխանցել Օգսէն Խօճասարեա-
նին, որ խմբագրած և հրատարակած էր
զայն Օրագիր անունով: Ըստ բանաս-
տեղծ Ե. Տէմիրճիպաշեանի՝ Աղաբէկեան
«պատմական գիտութեան սակաւաթիւ
ընտրեալներէն մէկն» կը համարուէր:

ՄԱՐՏԻՉ Հայ թատրոնի ազ-
ՊԵՇԻԿԹԱՇԼԵԱՆ գաշունչ գործին ան-
վիճելի համակրելի

մեծ վարպետը կը համարուի, Փատուայի
անդրանիկ աշակերտներէն՝ սիրուած բա-
նաստեղծ Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան. աս ալ
իր Վենետիկի Միսթարեան դաստիարակ-
ներու ուղին բռնած՝ ճառական և ուսման
դիկ ոճով գրեց և թատերաբեմ հանեց իր
թատերախաղերը: Զուտ ուսմանդիկ չեղաւ
ան, այլ կը թիչ մնաց, զի բարբերու յե-
ղաշըջումի պէտք ունէր իր հայ հասարա-

կութիւնը. կրօնական խնդիրներով կազ-
մալուծուած հայութիւնը միութեան պէտք
ունէր, որով վարդապետական բեմով՝ համ-
երաշխութիւն քարոզեց:

Պէշիկթաշլեան իր վարժարանական
շրջանը կ'աւարտէ 1839 - 1844 թուա-
կանին: Իր գրականութեան ուսուցիչն էր

Մարկոս Աղաբէկեան

եղած Հ. Պետրոս Մինասեան, որ արդէն
Պոլիս գրագէտ վարպետի համբաւով հրա-
չակուած էր: Ան՝ Պոլիս Տիւգեան ընտա-
նիքին քով իբրեւ տաներէց մնալով՝ շուրջ
1815-17, տնական շրջանակին մէջ ներ-
կայացնել կու տար իր գրած ու թարգմա-
նած թատերախաղերը:

Ասոր աշակերտ Պէշիկթաշլեանը 1865-
ին կը կազմակերպէ Կ. Պոլսոյ մէջ թատե-
րական բեմ մը: Ներկայացումները կը
սկսին Օրթագէտի հայ կաթողիկէ Լուսա-
ւորչեան վարժարանին սրահին մէջ: Մե-
թասթազիոյի «Թէմիստոկլէս»ով և Հ.
Պետրոս Մինասեանի «Խոսրով Մեծն»ով
երկուքն ալ զբարար ըլլալով, ժողովուրդի
մեծ մասին անհասկանալի կը մնար: Պէ-
շիկթաշլեան իսկոյն իր թատերաբեմին հա-

մար կը գրէ աշխարհաբար «Վահան Մա-
միկոնեան» և «Արշակ» ողբերգութիւնները
և աշխարհաբար կը թարգմանէ Վոլթերի
«Մահ Կեսարոս»։ Թարգմանաբար կը յար-
մարցնէ աշխարհաբար լեզուով «Աստու-
կաց» կատակերգութիւնը։ Թատերաբեմի
աւագ ղերակատարը ինքն էր, ինչպէս

Մկրտիչ Պէշիկթաշլեան

կ'ըսէր ինձ իր ընկերը՝ Ապտուլահ Գէորգ։
Մեծ է Պէշիկթաշլեանի թատերագիր
գործունէութիւնը։ Ան փատուայի մէջ գրա-
կան մեծ պաշարով Պոլիս վերադարձեր
էր։ Ալֆրեդի ամէնէն աւելի զինք գրա-
ւած էր, անոր տպաւորութեան տակ կը
գրէր իր ողբերգութիւնները՝ «Կոռնակ»,
«Վահան», «Արշակ», «Երեք քաջեր» և
«Աստուկը»։ Հայկական բեմին վրայ ներ-
կայացնել կու տայ նաեւ իր թարգմա-
նած թատերախաղերը՝ «Մահ Կեսարոս»,
«Սառնոյ», «Բրոնտոս»։

Ինքնագիր ողբերգութեանց մէջ Պէշիկ-
թաշլեան ազգային պատմութենէն նիւթեր
առած, հայ բարքերու ազնուացումին հա-
մար կը գրէ։ Իր միակ նպատակն եղած
է բարեբընդ հայ կեանքը, արթնցնելով
ազգասիրութիւնը հայ հասարակութեան
մէջ։ Հայրենիքի սէրը ուժգին կը տրոփէ

իր գրութեանց մէջ, տարագրութեան վար-
դը փուշ է իշխանագուն Սիսակին համար՝
որ կ'ըսէ։ «Պարսկաստանի վարդերէն ա-
ւելի, սիրելի են ինձ Հայաստանի փու-
շերը, ան, օտարութեան մէջ լեզի ճաշակ
մը ունին ամէն հաճութեանց վայելքները,
ու արցունքները միայն անոյշ են»։

Պէշիկթաշլեանի ամէն մէկ ողբերգու-
թիւնը միեւնոյն հայրենասիրական նպա-
տակով գրուած է. կ'արծարծէ հայրենիքի
սէրը ու կը դատապարտէ նախարարներու
անիմաստ անմիաբանութիւնը։ Այդ իր աս-
տուածային գաղափարով, Պէշիկթաշլեան
ուժգնօրէն գործեց, և օգտակար եղաւ հայ-
կական համերաշխութեան։

Արեւելեան թատրոնին խումբը «Նաու-
մի» մէջ կը ներկայացնէ Պէշիկթաշլեանի
մէկ հայկական ողբերգութիւնը, հեղինակը
ամենէն կարեւոր դերը ինք կը կատարէ։
այդ առթիւ բազմաթիւ պսակներ կը ստա-
նայ հանդիսատես հասարակութիւնէն։ Բե-
րայի Ֆրանսական թերթ «Գուռիէ տ'Օ-
ռիան» անկեղծ սքանչացումով կը դրուա-
տէ այդ ներկայացումը։

Ինձ կ'ըսէր Պէշիկթաշլեանի ընկեր դե-
րասան Մեսրոպ Զօհրապեան — յետոյ Մի-
թաբեան Միաբան Եղ. Անտոն — որ շատ
թատերախաղերու մէջ եղած երգերը նոյն-
ինքն Պէշիկթաշլեան կը յարմարցնէր
խաղական ծանօթ երգերէն ներշնչուած։

ՍՏԵՓԱՆ Փարիզի Միթաբեանց վա-
ԵՔԵՅԱՆ րած Մուրատեան վարժա-
րանի առաջին շրջանի ա-
շակերտներէն՝ ուշագրաւ դէմք մը եղած
է Ստեփան Էքշեան. վարժարանէն Պոլիս
կը վերադառնայ 1848ին։ Ան Արեւելեան
թատրոնի սիւներէն մէկը եղած է, բացա-
ռիկ դերասանական արժանիք մը, որով
թատրոնի տնօրէնէն կը ստանար տարե-
կան 25,000 զրուշ։ Վաթսուհական թուա-
կանին Էքշեան ըստ Հրանտ Ասատուրի,
«ժամանակի թերթերէն մեծ գովասանքով
յիշուած է միշտ իբր ճարտար դերասան
և աներկբայ մեր բեմական մեծագոյն
ոյժն էր»։ Մատաթիա Գարագաշ 1862ին

«Սէր» թերթին մէջ «Ռօպէրթ Աւագա-
կապետ»ի ներկայացման առթիւ կը գրէր։
«Պարոն Էքշեանն ու Օրիորդ Արուսեակը
առ այժմ երեւելիներն են, որոնք զրեթէ
միշտ գլխաւոր անձինքը կը ներկայացնեն։
Առաջինը, որուն յարմարութիւնը յատկա-
պէս ողբերգական կտորներու համար է,
լուրջ կացութիւններու զգայուն և վսեմ
մասերը յաջողութեամբ կը ներկայացնէ»։

Էքշեան ունեցած է նաեւ առանձին իր
թատերական խումբը, ունեցեր է զրական
աշխատութիւններ՝ թարգմանած է Պու-
շարտի «Նաւաստին Պերրու»։

Արեւելեան թատրոնը ունի տխուր մի-
ջադէպ մը որուն գլխաւոր մէկ պատճառն
է նոյնինքն Էքշեանը։ Ծանուցուած էր որ
որոշեալ օրը պիտի ներկայացուէր «Ժան
տը Քալէ» թատերախաղը։ Հանդիսական-
ները անհամեմատ բազմութեամբ կը խռ-
նուին. մեծ ոգեւորութիւն մը կար նոյն
օրը, վասն զի հասոյթը սահմանուած էր
համազգային աղքատներուն համար։ Թա-
տերախաղի առաջին արարուածին երկար
միջնաբար մը կը յաջորդէ։ Անկէ վերջը
նուագախումբը անվերջօրէն կը նուագէ,
սակայն վարագոյրը չի բացուիր։ Հան-
դիսականները ճարահատ, ոտնատրոփ կը
կը բողոքեն։ Վերջապէս վարագոյրը կը
բացուի, սակայն փոխանակ «Ժան տը
Քալէ»ի երկրորդ արարուածին, դուրսէ
դուրս երգ մը կ'երգուի։ Վարագոյրը դար-
ձեալ վար կ'իջեցուի։ Ժողովուրդը ոտնա-
հար և սուլումներով ու պոռչտալով կը
բողոքէ։ Վերջապէս դերասան մը բեմէն
կ'ըսէ՝ թէ «Ամենազարմանալի պատճա-
ռով մը «Ժան տը Քալէ»ի միւս արար-
ուածներուն տեղ, «Յալէզի անձնաս-
պան» զաւեշտը պիտի ներկայացուի»։ Ու
երբ այս վերջին թատերախաղը կը սկսի,
հանդիսականները անքան կը սուլեն որ
հարկ կըլլայ վարագոյրը իջեցնել։

Այդ միջոցին վարագոյրին ետին՝ թա-
տրոնին տնօրէնին հետ Ստեփան Էքշեան
վիճաբանութեան բռնուած էր, ինքն ըլ-
լալով այդ թատերախաղի գլխաւոր դե-
րակատարը, կանխիկ կը պահանջէր քսան

ոսկիի վճարումը, բայց տնօրէնէն կը մեր-
ժուէր։ Հանդիսականներէն հեղինակաւոր
անձեր թատերաբեմ երթալով կ'աշխա-
տէին համոզել Էքշեանը, խոստանալով վը-
ճարել այդ պահանջած գումարը։ Էքշեան
թատերաբեմէն ժողովուրդին կ'իմացնէ։

— Տեսրը իմ, այս իրիկուան խաղին
չներկայացուելուն պատճառը ես ինքս եմ,
ներողամիտ եղէք, որովհետեւ պարարտ
խոստումներէ ետքը զմեզ չորաբեկ հացի
կարօտ թողլով, ճպուռի պէս օդով սնու-
ցանելու չափ անգթացաւ. ինձի հետ պայ-
մանադրած դաշինքներէն և ոչ մէկը գոր-
ծադրել հաճեցաւ, որովհետեւ նոյն իսկ
Ջատիկ օրը մեզի ստակ չվճարելով՝ առանց
հացի թողուց զմեզ և մեր ընտանիքը։ —

Հանդիսականը չեն ուզեր համոզուիլ
ըսելով՝ թէ «Անպատշաճ է այս վարմուն-
քը հանդէպ հասարակութեան՝ որ պատաս-
խանատու չէ բնաւ վարչութեան արարք-
ներուն»։

Այսպէս բողոքելով հանդիսականները
կը հեռանան։ Օրուան մամուլն ալ կը
պարսաւէ Էքշեանի արարքը։ Այդ օրէն
թատրոնին վարչութիւնը կը լքէ իր թա-
տրոնը և դերասանները կը ցրուին։

Էքշեան՝ իզմիրի մէջ իր թատերախումբի
անյաջողութենէն վերջը կը վերադառնայ
Պոլիս, և անկէ վերջը թատերական աս-
պարէզէն կը բաշտի։

ԵՄՄԱՆՈՒԷԼ Այս շրջանի աշակերտ-
ԵՍԱՅԵԱՆ ներէն դուրս չեմ թողներ
Վենետիկի Ռաֆայէլեան
վարժարանի թատերագիր ու բանաստեղծ
Էմմանուէլ Եսայեանը որ ժամանակին յար-
գուած դէմքերէն մէկն է. իր գրած «Հիփ-
սիմէ» ողբերգութիւնը 1872ին լոյս կը
տեսնէր Կ. Պոլիս Արամեան տպարանէն։

Հայ բարբառին բիւրեղացած մաքրու-
թեան վրէժխնդիր ֆիացած էր, նորութեանց
չափազանց հակառակ էր. զուարճալի է
երբ Ռուսինեան կը կազմէր նորանոր բա-
ռեր, շատերէն մէկը՝ օրինակ Տիար բառը.
Յակոբ Պալեան Է.Ֆ. զայն կ'ուզէ տա-
րածել և ընդունիլ տալ. ասոր դէմ Ե-

սայեան կ'ըմբոստանայ: Սակայն Պալեան
Էֆ. Օրթագիւղի թատրոնին մէջ դերա-
սաններուն կը խոստանայ մէկ մէկ օսմա-
նեան ոսկի ամէն անգամ որ «Պարոն»-ի
փոխարէն «Տիար» գործածեն: Գլխաւոր
դերասաններն էին Հրաչեայ և Պետրոս
Աղամեան: Պալեանի Օթեակին մէջ այդ
բառը գործածողներուն հաշիւը կը բռնէին:
Հրաչեայ, երբ առիթը կու գար պարոն
ըսելու, կրկին շահելու համար կրկին
կ'արտասանէր տխր տխր: Հանդիսա-
կանաց մէջէն ոտքի կ'ելլէր երիտասարդ
մը, ու բարձրաձայն կը գոչէր.

— Պարոն, Պարոն:

Այդ երիտասարդը՝ Էմմանուէլ Եսա-
յեանն էր: Ան իր Վենետիկի դաստիարակ
Միխիթարեանց մեթոտին հետեւելով, կ'ը-
սէր ու կը քարոզէր «թէ աշխարհաբարը
պէտք է միշտ մաքրել ու ազնուացնել»:
Եւ անդրադառնալով նորածնութեանց,
կը գրէր. «Բաւական են մինչեւ ցարդ
մեր մէջ երեւցած նորահնար Հայերէն
լեզուներ յօրինելու անտեղի ջանքեր.
մենք ունինք զայն արդէն շատ իսկ կա-
տարեալ. նախ սորվինք զայն. ուսումնա-
սիրենք և մշակենք: Խրատ ըլլան մեզ
անօգուտ ճգունը Ռուսիաների և այլոց
նմանեաց որք անյաջողութեան մատնուե-
ցան, նոյն իսկ ինքեանք հրաժարել պար-
տաւորուելով՝ ուղիղ դատողութեան հո-
սանքին առջեւ»:

Եսայեան իր «աւագ եղբայր»ը կ'ա-
նուանէ Սրապիոն Հէքիմեանը. հոս կ'ար-
տագրեմ Սրապիոն Հէքիմեանի նուիրած
նուագէն այն տողերն՝ ուր կը յայտնէ ան
ինչ էր իր համոզումը իր գրչի երկու
ընկերներու մասին, ան կ'երգէ.

«Գու Հայ թատրոնին նախկին ետուր կեանք
Պէշկիթաշեանի ընկեր Խոսեան,
Էրի հանճարով ի վեր քան ըզնա՝
Ներդաշնակ լեզուաւ լոկ յաղթէր քեզ նա»:

Եսայեան այդ իր տաղանդաւոր երկու
ընկերներուն շաւղէն ընթանալով, գրեց
իր ողբերգութիւնները «Արշակ-Գեղ-Օրիմ-
բիա» եռարանութիւնը: Նոյն ոգւով և իր

ընկերներուն ազգաշունչ խանդով երգեց
իր «Մեծաձորի ներշնչմանը քերթաւորնե-
րը»: Սակայն հարկ է ըսել որ թատերա-
կան գործին մէջ իր այն երկու ընկերնե-
րուն հաւասար չէ կրցած աշխատիլ:

ՍՐԱՊԻՈՆ
ԹՂԼԵԱՆ

Մոռցուած անմոռանալին
Սրապիոն թղլեան՝ մեծ գոր-
ծունէութիւն ցոյց տուած է հայ մտաւո-
րական մշակոյթի մէջ, Վենետիկի Ռա-
փայէլեան Վարժարանէն կը դառնայ իր
ծննդավայրը Պոլիս 1858ին: Իր բարձրա-
գոյն դպրոցական ընթացքը կ'աւարտէ վեց
տարուան մէջ: Իր նախասիրած ճիւղերն
եղած են ամէնէն առաջ հայերէնը, հայ
գրականութիւն և հայ պատմութիւն: Հ.
Ալիշան անոր ներշնչած էր խանդավառ
հայ ապրիլ ու հայութեան համար անձ-
նանուիրաբար աշխատիլ: Նախ ուսուցիչ
կ'ըլլայ Տատեան Յովհաննէս Պէյի թոռ-
ներուն Արթին Փաշայի և Ներսէս Պէյի
զաւակներուն: Փրանսերէն կը սորվեցնէ
Պոլսոյ Զինուորական նախակրթարանի
մէջ, նոյնպէս պետական բժշկութեան վար-
ժարանի մէջ երկար ատեն մինչեւ ցծերու-
թիւն ուսուցիչ կը մնայ: Իրրեւ դաստիա-
րակ ուսուցիչ՝ անմոռանալի մնացած է
իր յիշատակը Նուպար-Շահնազարեան և
Աղբիւնապոլսոյ Արշակունեան և Հովի-
սիմեան Ազգ. վարժարաններուն մէջ: Վեր-
ջապէս Պոլիս իրրեւ ուսուցիչ վարժարան-
ներու մէջ անկեղծօրէն գնահատուած է:
Պէտք է ըսել որ թղլեան իրրեւ դաս-
տիարակ շատ մեծ արդիւնք ունեցած է.
իրմէ հայերէն սորված են բանաստեղծ
Պետրոս Դուրեան, գրագէտ, քերթող, ի-
մաստասէր Յարութիւն Մամբեան և ուրիշ
շատեր որոնք հայ մշակոյթի յայտնի մշակ-
ները համարուած են:

Թղլեան ոչ միայն պարզ ուսուցիչ, այլ
նաեւ իրրեւ կրթիչ դաստիարակ հայ մե-
ծամեծներու տունը կանչուած է: Վենե-
տիկի իր դաստիարակներու համբաւով ա-
ւելի հրապոյր կ'ունենար թղլեան:

Թղլեան թատերական ասպարէզին մէջ
յատուկ նշանակութիւն մ'ունեցած է, մշա-

կուած բանաստեղծ տաղանդներէն մէկն
եղած է իր շրջանի մտաւորականներու մէջ:
Բնականաբար ոչ հաւասար Հէքիմեանի կամ
Պէշկիթաշեանի: Վաթսունական թուա-
կաններուն թատերական բեմին ջահակիր-
ներէն մէկը եղած է: Իր թատերախաղերն
են՝ «Տիգրանոսի», «Գնէլ և Փառսնճեմ»,
«Կայեւ և Արեւ», «Կարկե», «Կոյր Տի-
րակ», «Արայ գեղեցիկ», «Ս. Մեծ Տըր-
դատ», «Արշակ Բ.», «Սափիով» քերթո-
ղուհի, «Գարեգին Ռչտունի», և թարգմա-
նած թատերախաղեր՝ Աղբեւանդը Տիւմայի
«Թերեզա», «Նեղիստ քարեգործ» Կոլ-
տոնիէն, «Սէր առանց համարման», Մէյ-
լան և Գուրիէի «Արեւն թիւր», Միւսո,
Սիւսոսէն Տըլաքուսի «Լիօնի Սոքրան-
դակը» և այլն:

Թղլեան «Արեւ» կեղծանունով 1862ին
իր անդրանիկ «Էլեօնորա» ողբերգութիւնը
կը գրէ, զայն կ'անուանէ նաեւ «Կռքի
և Կիպկիկնաք»:

Թատերախաղի մէջ դերասաններն էին
Ս. Էքեան, Տ. Տօմինեան, Մաղաքեան,
Արուսեակ: Վերջին տեսարանի մենամար-
տի ատեն Տօմինեան իսկապէս կը վերա-
ւորուի, վարագոյրը կ'իջնէ: Տօմինեան
վերաւորուած ըլլալով իր դերը կը շա-
րունակէ նոյն ինքն Ս. Թղլեան:

Արեւելեան թատրոնի համար թղլեան
թատերախաղեր կը թարգմանէ. թատրոնի
տնօրէնը թարգմանչին վարձատրութեան
համար ներկայացում մը կու տար, եկած
գումարովը պիտի նպաստէր թարգմանչին:
Սակայն աւագ դերասան Էքեան, ինչպէս
վերն ըսինք, ցոյց մը կատարելով, կը փակ-
ուի թատրոնը ու թղլեան կը գրկուի այդ
վարձատրութենէն: Սակայն իր ընկերները
ի նշան իրենց տածած համակրութեան
առանց վճարի «Բալէ տը Գրիսթալ» ֆրան-
սական թատրոնին մէջ ներկայացում մը
կու տան. խաղն էր թղլեանի թարգմա-
նած Հիւկոյի «Էռնանի»ն: Մնական խաղի
ժամանակ կը հեռանայ բեմէն, այդ պարա-
գային թղլեան ինքը կը կատարէ սիրահար
Էռնանիի դերը: Ներկայացումը ամէն տե-
սակէտով շատ յաջող կ'անցնի և դերասան

թարգմանիչը գոհութեամբ կը վարձատրուի:
Ունի կարգ մը անտիպ թատերախա-
ղեր, որոնց մէջ կայ նաեւ ընտանեկան
կեանքէն առնուած «Երուանդ և Լուսիկ»
տրամը: Իսկ «Սափիով» հետեւողութեամբ
պատրաստած է, այս վերջին թատերա-
խաղի ներկայացուելուն առթիւ Էքեան
խնդիր կը հանէ ըսելով թէ այդ խաղը
թարգմանութիւն մ'է լոկ զոր թղլեան իբր
իր հեղինակութիւնը կը կլլեցնէ: Նոյն
ատեն հարկադրուած են դատաւարութեան
դիմել: Թղլեան դատը կը վաստիկ:

Հրանտ Ասատուր թղլեանի համար եր-
կարօրէն կը գրէ. «Մշակուած միտք մըն
էր — կ'ըսէ —, և իր դերը ժամանակին հայոց
քաղաքակրթական շարժումին մէջ աննշան
եղած չէ իբր ուսուցիչ և իբր թատերա-
գիր: — Իբր ուսուցիչ, եռանդով դասախո-
սած է հայերէն, ֆրանսերէն և մատենա-
գրութիւն: Երբ խօսէր իր աշակերտներուն
վրայ, ամենէն առաջ Պետրոս Դուրեանը
կը յիշատակէր: Կը հաւատար թէ ինք
ներշնչած էր Դուրեանի ռոմանթիք ձրգ-
տումները, անոր սէրը Շէյքսպիրի և Վիք-
թոր Հիւկոյի համար, որոնց տառամներէն
այնքան ազդուած էր Դուրեան»:

Թղլեան ամէնէն աւելի իր «Էլեօնորա»
թատերախաղին հաւանած է. ան ներկայա-
ցուած է 1863ին Արեւելեան թատրոնի
մէջ: Երգախառն էր այդ թատերախաղը:
Թղլեան ինքզինքը Վ. Հիւկոյի հետեւող
հռչակելով, ոտնակոխ կ'ընէ թատերա-
գրութեան դասական սկզբունքները: Իր
գերադասած տիպար թատերգութիւններն
եղած են Հիւկոյի «Էռնանի»ն և Շէյքս-
պիրի «Ռոմէօ և Ժիւլիէթ»ը, ուր խառ-
նուած է վիշտ ու ժպիտ: Իր գաղափարն
էր թատերախաղին մէջ կեանքէն ընդօրի-
նակուած՝ դնել արցունք ու զուարթու-
թիւն, ոճիւր ու զաւեշտ, ուրախութիւն և
ողբերգութիւն:

Թովմաս Թէրզեան «Մասիս»ի մէջ սքան-
չացումով գրած է իր դասընկեր թղլեա-
նի թատերական երկերուն վրայ, այդ
անտիպ գործերն այրած կամ կորսուած
են դժբախտաբար:

ՏԻԳՐԱՆ Իբրեւ դերասան անյիշա-
ՏՕՄԻՆԵԱՆ տակ չեմ թողուր Տիգրան
Տօմինեան, ծնած 1841ին. Մուրատեան
Վարժարանի աշակերտներէն, 1855-1860
շրջանին կ'աւարտէ իր ուսմունքները:
Թարգմանած է Վոլթերի «Աղիթ»ը:

Արեւելեան թատրոնի դերասաններէն է
Տօմինեանը. իր այդ թարգմանութիւնը բեմ
կը հանուի նոյն թատրոնի 1862-63 շրջ-
անին:

ՅՈՎՍԷՓ Կը յիշեմ Ռափայէլեան
ԵԱԶԸՃԵԱՆ Վարժարանի աշակերտ-
ներէն Յովսէփ Եազըճեանը. 1852-57 շրջ-
անին կը կատարէ իր ուսմունքը: Բերայի
Ֆրանսական թատրոնին մէջ իր թարգմա-
նած «Մերոպէ» ողբերգութիւնը կը խաղան
1872ի փետրուարին, ի նպաստ առաջ-
նակարգ դերասանուհի Արուսեակ Պէզիր-
ճեանի. այդ ներկայացումը կը կազմակեր-
պէր նոյնինքն դերասանուհին: Յայտնի
դերասաններ՝ Ֆասուլեանեան և Պետրոս
Աղամեան սիրայօթար կը մասնակցին անձ-
նանուիրաբար խաղալով իրենց դերերը:
Եազըճեան թարգմանած է նաեւ «Լիւսի
Տիւրի» թատերախաղը, զոր ներկայա-
ցուցած է Միհրդատ Ամերիկեանի կազ-
մակերպած Արեւելեան թատրոնի խումբը
1874ին: Ասկէ զատ մենք կը տեսնենք
1873-74 շրջանին բեմադրուած թատե-
րախաղերէն Եազըճեանի գրած «Բերայի
հրդեհին մէկ գաղտնիքը»:

ՄԻՆԱՍ Բատուայի Մուրատեան
ՄԻՆԱՍԵԱՆ Վարժարանի առաջին
շրջանի աշակերտներէն իբրեւ թատերա-
գիր հեղինակ կը յիշեմ Մինաս Մինասեանը
որ վարժարանիս մէջ կը մտար 1840 -
1843 շրջանին: Բարձրագոյն կը թուիւն
առնելէն վերջը՝ Պոլիս վերադառնալով
իբրեւ տէրութեան պաշտօնեայ «Զարթա-
նէ»ին մէջ, ցմահ կը վարէ իր այդ պաշ-
տօնը: Քաջահմուտ էր իր մայրենի լեզուէն
զատ ֆրանսերէնի, իտալերէնի, անգլիերէ-
նի, տաճկերէնի, և մշակած էր միջազ-
գային գրականութիւնը. շփում ունեցած

էր ազգային և օտարազգի զարգացած մը-
տաւորականներու հետ: Գրած և թարգ-
մանած է թատերգութիւններ և քեր-
թուածներ: Ֆրանսական և իտալական
յայտնի գրողներու ոճն իւրացուցած է:

Ինքագիր թատերգութիւններն են՝ «Մա-
րի և Խոսրով». 1870ին գրած է այդ
հինգ արարուածով եղբերգութիւնը. նիւ-
թը Պոլսոյ կեանքէն առնուած, կը թիչ և
բարոյական: Հայկական պատմութենէն
նիւթ առնելով «Հէլենէ» ողբերգութիւնը
կը գրէ 1862ին. ունի նաեւ սիրային թա-
տերախաղ մը «Արման Մարի» վերնագրով,
պոլսական հայ կեանքէն առնուած: «Սուտ
փիլիսոփայը» երկու արարուածով կատակ-
երգութիւն 1862ին գրուած: «Փարթաւ
Ամիրայ», զաւեշտ, մէկ արարուածով
(1873). ուր կը ներկայացնէ սամաթիա-
ցիներուն բարքերը և բերացիներուն կեն-
ցաղը: 1866ին գրած է «Ամրակում» ա-
նունով կատակերգութիւնը՝ նիւթն առած
Բերայի կեանքէն: Պահպանողական գա-
ւառացի հօր մը բարոյական սկզբունքները
կը քարոզէ՝ խարազանելով իր միջոցի երի-
տասարդները՝ որոնք կ'աշխատին դիւի-
հանել գաւառացի հօր աղջիկները: «Տօն-
նա Լեօնորայ» թատերախաղին նիւթը Սպա-
նիական կեանքէն առնուած է. գրած է
1872ին: 1858ին գրած է «Զապիչ» ող-
բերգութիւնը, նիւթն առնելով մեր նահա-
պետական կեանքի շրջանէն: Ունի նաեւ
«Տիկինն Սօֆրօնիս» կատակերգութիւն մը
1867ին գրուած, սիրային և հոգեբանա-
կան է պարունակութիւնը: 1861ին գրած
է «Արայն Գեղեցիկ» հինգ արարուածով
ողբերգութիւնը: Դարձեալ հին հայ պատ-
մութենէն նիւթ առնելով, կը գրէ իր «Ար-
շակ Երկրորդ» ողբերգութիւնը 1857ին: Ա-
սոր մասին կ'ըսէ Հ. Բ. Սարգիսեան «Կար-
ծէք թէ Բաֆֆի «Սամուէլ»ն է, զոր կը
կարդանք, անկէջ շատ տարիներ առաջ
յօրինուած»: 1873 թուականին գրած
է «Յնիքայեի աղջիկը» ողբերգութիւնը:
Թուրք պետական կեանքէն առնուած է
«Սելիմ Երրորդ» թատերախաղի նիւթը,
գրուած 1867ին: «Ապտիշ Աղիզ» այս

սիրուած թուրք սուլթանին դէմ սարքուած
զաւաղորութիւնը կ'ողբերգէ հինգ արարուա-
ծով 1876ին:

Բազմաբեղուն գրիչն է Մինասեան.
տաղանդաւոր միւլթարեան աշակերտը, ինչ
որ կ'երեւի, չէ ուզած իր թատերախա-
ղերը թատրոնի բեմէն լսեցնել տալ:

ՄԿՐՏԻԶ Ռափայէլեան նախկին աշա-
ԱՃԷՄԵԱՆ կերտաց մէջ հայ թատրոնի
բարոյապէս նպաստողներէն է նաեւ սիր-
ուած բանաստեղծ Մկրտիչ Աճեմեան որ
1852-1858 շրջանին մէջ կը կատարէ իր
ուսմունքները: 1870ին Նաուսի թատրո-
նին մէջ, Օրթագիւղի հայ թատերական
խումբը կը ներկայացնէ «Ծեր Սիրանար»ը
զոր գրած էր Աճեմեան:

Թարգմանած է նաեւ Շիլլերի «Առա-
գակներ»ը: Հայ թատրոնին հետ կապակ-
ցեալ միջադէպ մ'ունի Աճեմեան: Արե-
ւելեան թատրոնին մէջ 1866 փետրուար
10ին կը ներկայացուի Ս. Հէքիմեանի
թարգմանած «Պօղ և Վիրգիլի» թատերա-
խաղը: Ասկէ առաջ նոյն թատրոնին մէջ
կը ներկայացուէր Թ. Թէրզեանի «Սաւ-
ղախտ» ի նպաստ Տաճատեան ընկերու-
թեան, որուն նպատակն էր Ֆէրիզիւղի մէջ
թեան, որուն նպատակն էր Ֆէրիզիւղի մէջ
հայ վարժարան մը կառուցանել: «Սան-
դուխտ» ի առաջին դերը կատարած էր Ե-
րանուհի Գարագաշեան, որուն այդ յա-
ջողութիւնը հռչակելու համար, բանաս-
տեղծ Աճեմեան հնչեալ մը կը գրէ և զայն
ձեռմակ թղթերու վրայ տպել կու տայ
Թէրզեանի խնդրանքին վրայ: «Պօղ և
Թէրզեանի խնդրանքին վրայ, յանկարծ
Վիրգիլի» ի ներկայացումին, յանկարծ
հանդիսականները խանդավառ կը ծափա-
հարեն և ձեռքէ ձեռք կը յափշտակուին ա-
ղանիներու փետուրներուն նման ձեռմակ
թղթերը որոնք թատրոնի վերէն վար կը
թափէին. անոնց վրայ ոսկէզօծ տպուած
էր հետեւեալ հնչեակը.

«Յատուրէն վայր իջեցուցիր զՍանդուխտ
Սանդուխտ՝ սիրոյ 'ւ անմեղութեան սուրբ նուէր
Ում հարազատ բերիլ մեզ սիրտն ու պատկեր,
Հայ աղջկունք ալ Սանդուխտ ըլլալ դրօշն ուխտ»:

Հապա ել եկ և այն ափունքն զըւարթ
Ուր որ Պօղոս սիրեց լացաւ մեզ ցոյց տուր
Պօղոսի սէրն աչքերուդ մէջ ունի հուր.
Սէր Պօղոսի՝ ժպտացդ մէջ պահէ վարդ.

Շրթունքներդ կախուած ի քեզ յառած աչք
Ահա մէն սիրտք յափշտակին ի կարօտ:
Հապա ել եկ քաղէ արցունք և հառաչք:

Մկրտիչ Աճեմեան

Ո՛հ, թէ սիրոյ կեանքն է երազ համառօտ,
Թող փառքդ անմահ՝ դափնիքդ ըլլան միշտ կանաչ
Արցունք հառաչք մեր անթառամ քեզ նարօտ»:

Օթեակի մը մէջ քաջուած «Սանդուխտ» ի
դիւցազնունհին Արուսեակը կը կարդար այդ
հնչեակը, ինքն էր Աճեմեանին ակնարկող
աստղերու սանդուխտներէն Սանդուխտը վար
իջեցնողը՝ ոչ թէ «Պօղ և Վիրգիլի» խա-
ղացող դերասանուհին Երանուհի: Որով
Աճեմեանը տեսնելուն՝ ուժգնօրէն կը բռ-
ղօքէ. «Բոլոր այդ գովեստները իմ իրա-
ւունքս են, իմ իրաւունքս միայն, Աճե-
մեան Լեֆէնտի...»:

ԹՈՎԱՄԱՍ ԹԵՐԶԵԱՆ Սճէմեանի դպրոցական ընկերը հաւասարապէս մշակած է թէ՛ թատերական և թէ՛ քերթողա-

Թովմաս Թէրզեան

կան գրականութիւնը. այս երկու ճիւղերու համեմատական կշիռն մէջ քերթողականը շատ բարձր կը մնայ: Սճէմեանին հետ թէրզեան եւս Ռափայէլեան վարժարանին մէջ իրեն մտքի մշակ կ'ունենայ Հ. Ա. լիշանը 1852-1858 շրջանին:

Հայ թատրոնի յայտնի մեծ գէմբերէն՝ զերասանապետ Պետրոս Մաղաքեան կ'ըսէր թէ պէտք է շփոթիլ հեղինակ բանաստեղծ թատերագիր մեր այս թովմաս թէրզեանը՝ Ս. Հէքիմեանի առաջին թատերախումբին պատկանող զերասան թովմաս թէրզեանին հետ: Այս վերջինը մեր վարժարաններէն է. իսկ Ս. Դաւթեան որ Մաղաքեանին հաւասար թատերախումբերուն այնքան մեծ ծանօթ է, չ'ընդունիր թէ բանաստեղծ թէրզեանէն զատ՝ ուրիշ զերասան թէրզեան մը գոյութիւն ունենայ:

Մեր բանաստեղծ թէրզեանը խանդավառ թափով սկիզբէն մինչեւ վերջ հայ թատրոնի բանավորներէն մէկն է համարուած: Թիլեանի հետ թատերախաղեր գրած ու թարգմանած է և Արեւելեան թատրոնին ծաղկումին համար շատ արդիւնաւոր եղած: Նոյն թատրոնին բեմադրուած առաջին թատերախաղին «Երկու Յիսկապետ»-ի թարգմանիչը թէրզեանն է եղած: 1862ին նոյն թատերաբեմին վրայ կը ներկայացուի իր «Սանդուխտ»ը, ինչպէս յետոյ ուրիշ անգամներ ալ:

Իր թատերախաղերն են «Արշակ Բ.», «Խոսրով Բ.», «Յովսէփ Գեղեցիկ»: Այս երկերը նոյն շունչով, նոյն նպատակով գրուած են՝ ինչպէս Պէշիկթաշլեանի, Հէքիմեանի, Դուրեանի թատերախաղերը. թէրզեանի գրական մեծութիւնը իր քերթուածներուն մէջ յայտնուած է: Իր «Արշակ Բ.»ը երգագրած է մեր երգաստեղծ Չուհաճեանը: «Պտուտ»ը (թարգմանութիւն յերիս հանդէս) նմանութեամբ կէօթէ: Ունի նաեւ նմանողութեամբ յարմարուած «Մովսէս», «Կայէն և Արեղ» թատերագիր երկերը:

Թէրզեանի այդ թատերախաղերն ներկայացուել են զանազան առիթներով:

Ան իր երիտասարդական օրերուն մէջ քաջալերուած Յակոբ Պալեան Էֆէնտիէն. «Իր Օրթագիւղի տունը—կ'ըսէ Հ. Ասատուր— հաւաքավայր մըն էր, 1873 էն առաջ, ժամանակի թատերագիրներուն և բանաստեղծներուն: Հոն «անկիւնակալ կը բազմէր» Ռուսինեան: Հոն կու գային թէրզեանն և Թիլեան, որոնց առջեւ բաց էր միշտ Պալեանի սեղանը, ի հարկին քսակն ալ: Ե. Տէմիրճիպաշեան՝ խօսելով գրագէտներու վրայ՝ կը գրէր թէ «թէրզեանի ամենամեծ ձիրքն էր երեւակայութիւնը». իսկ «Թիլեան ստուերն էր թէրզեանի»:

ՊԵՏՐՈՍ ՄԻՐԻԹԱՐԵԱՆ չունչով, **ԱԴԱՄԵԱՆ** միւրթարեան զաստիարակներով մշակուած էր հայ թատրոնի զասական ասպետը՝ մեր անմահացած Պետրոս Սիւրմեան. ծնած է 1849ին Պոլիս,

իր շունչը կ'առնէր Բերայի մեր վարժարանէն — Գաղկեղոն, ուր կը գտնէր Վենետիկի իր սիրած դաստիարակները, և անոնցմէ առանձինն հայերէնի դաս առնելով կը մշակէր իր միտքը: Դպրոցականի օրերէն կը յայտնէր զերասանի անզուգական կարողութիւնը: Այդ բնական ձգտումին անբնական պայքար մը կը մղէր իրեն զէմ իր հայրը, և զայն կը դնէր ժամագործի խանութ մը, ան ժամերը հոն պարապ էր անցընէր. յաճախորդներուն զիմանկարը կը նկարէր, և արդէն վերջը ցոյց տուաւ իր վրձինին կարողութիւնը: Իր մէջ շատ հզօր էր թատրոնի աննուաճելի հրապոյրը նախ Պոլսոյ մէջ, և վերջն ալ Կովկասի մէջ, ուր զերասանապետի դասնակիցներն արժանացաւ: Ոչ մէկը իրեն հաւասար կրցաւ սիրցնել ինքզինքը թատրոնի բեմին վրայ, տարիներ վերջը Տիլին Սիրանոյշ հայ բեմի ուրիշ մեծագոյն մէկ պարծանքը՝ Աղամեանի համար կ'ըսէր ու կը գրէր. «Հայ ժողովուրդը պաշտած է հայ գեղարուեստի (այդ) կուռքը»:

Ռուս արուեստագէտ զասակարգէն լսած եմ անհուն գովեստ Աղամեանի մասին. մամուլը անոր սկսնակ ներկայացումին պատմութիւնը կ'ընէ հետեւեալ տողերով. «Թատերգութիւնը որուն մասնակցներով. թատերգութիւնը որուն մասնակցներով. թատերգութիւնը տարու եղած ատեն, «Գուլիէմոս աշխարհակալ» թատերախաղն էր: Անոր զերը կը կայանար շարժումի մը և երկու բառերու մէջ: Գիշեր ցերեկ այդ շարժումեով և այդ բառերը կրկնելով կը մարգէր ինքզինքը, և այնքան խղճմտանքով կ'ուսումնասիրէր այդ սկսնակի զերը, որ ներկայացման իրիկունը ամէնուն ուշադրութիւնը կը գրաւէր և մեծ յաջողութիւն կ'ունենար»:

Աղամեան իրեն Եփեսոսի Վարպետ զերակատար՝ Կովկասի մէջ իր փառքին կատարը հասած էր, ուստի արուեստագէտ մամուլը զինք Սալվէնիէն և Ռուսիէն աւելի գերազանց կը հռչակէին: «Օթէլլօ»-ի ներկայացումէն վերջը՝ ժողովուրդը այնքան սքանչացած էր, որ զինքը թատրոնէն մինչեւ բնակարանը կ'առաջնորդէր:

Պրանսուա Քոփէի «Դարբիններու Գործարարը» զմայլելի կերպով արտասանած է. զայն ինքն էր թարգմանած: Հ. Ասատուր այդ առթիւ կը գրէ. «Այդ մենախօսութեան մէջ Աղամեանի գերազանց արուեստը և իր ձայնին սրտառուչ հմայքը մտքիս մէջ անմոռանալի թողած են կէս

Պետրոս Սիւրմեան

դարէ ի վեր անոր յուզիչ տպանորութիւնը»: Աղամեան կը մեռնի 1891ին Կոնստանտնուպոլիս:

ՏԻԳՐԱՆ ԹԱՏԵՐԱԿԱՆ ՆԱԽՓԵՏՏԻՄԱՆՃԵԱՆ կին շրջանի աշակերտներէն կրնամ յիշել նաեւ մեծահամբաւ սիրուած բժշկապետ Տիգրան Փեշտիմաճեանը որ բարձրագոյն կրթութիւն առած էր Փարիզ մեր Մուրատեան վարժարանի մէջ՝ Այվազովսքի տեսչութեան օրով (1851-1855): 1855ին, Սկիւտարի մէջ, Օտեան Պողոս իր բնակարանին ըն-

դարձակ վերնայարկը բեմի կը վերածէ։ Թատերական ընկերութիւն՝ մը որուն մէջ մեծ դեր ունեցած է ֆէշտիմալճեանը՝ այդ թատրոնին մէջ կը բեմադրէ Ֆրանսական թատերախաղեր՝ Ռասինէն, Գոռնէյլէն, Վոլթէնէն և Մոլիէրէն։ Իր գրական աշ-

Տիգրան ֆաշայ ֆէշտիմալճեան

խատութիւններէն մէկը «Մառի Ժան»ը ձօնած է դերասանուհի Տիկին Հրաչեայի։

Պոլսէն դուրս գաւառի մէջ ալ ուր Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարաններէն աշակերտներ հասած են, հայ թատերախաղեր ներկայացուեր են, առանձին տուներու և ազգային վարժարաններու մէջ և ընդհանրապէս բարեկենդանին, մանաւանդ վարդանանց օրը, նոյն իսկ Սուլթան Համիտի վարչութեան օրով, ջարդերէն առաջ։

Հ. Պետրոս Մինասեանի հաստատած «Համագգեաց» ընկերութիւնը գաւառի մէջ իսկ իր թատերական բեմին մեծ զարկ կու տար։ Մխիթարեան այդ գործունեայ վարդապետը Տրապիզոնի մէջ կը հաստատէր Մխիթարեան վարժարանը հոյա-

կապ շէնքով մը։ Վենետիկէն կը հասնէին ընթացաւարտ աշակերտներ և հայկական թատերախաղեր կը բեմադրուէին տնական և վարժարանական սրահներուն մէջ։ Սմբատ Դաւթեան այս մասին կը գրէ. «1847 ին, ՄԿՐՏԻՉ ՄԱՐԻՄԵԱՆ, ՅՐ. ԶԻԿԻԹԵԱՆ, ՊԵՏՐՈՍ ՇԱԼՃԵԱՆ, ՊՕՂՈՍ ԶԸԽԶԻԵԱՆ, և ՄԿՐՏԻՉ ՌԱՅԱՅԷԼԵԱՆ Ս. Գրքէն քաղուած թատերախաղեր կը ներկայացնեն տուներու մէջ ի Տրապիզոն։ 1850էն յետոյ, հոն ուրիշ թատերասէրք այդ ուղղութեամբ կը յարատեւեն, առաջնորդ ունենալով ԱՆՈՒՇԵԱՆԸ»։

Ես կը յիշեմ որ ութսունական թուականին շատ աւելի զարգացած էր Տրապիզոնի հայկական թատրոնը, տուներէն դուրս առանձինն Ազգային վարժարանի վերին յարկի ընդարձակ սրահին մէջ հաստատուած էր թատերաբեմը, բարեկենդանին՝ անպակաս էին ներկայացումները։ Վենետիկէն նոր հասած աշակերտներ՝ ԿՈՄԻՏԱՍ ՀԷՔԻՄԵԱՆ, ՊԵՏՐՈՍ ՄԱՐԻՄԵԱՆ, ՄԿՐՏԻՉ ԵՐԵՄԵԱՆ կը միանային Համագգեաց վարժարանի Յ. Մեղաւորեանի, Խուշպուլեանի խումբին հետ, կը զարգացնէին հայկական բեմը, Ազգային հայ պատմութեան ծանօթ նիւթեր կը ներկայացնէին, ընդհանրապէս Պէշիկթաշլեանի, Թէրզեանի թատերախաղերէն, և բազմաթիւ զաւեշտներ ու տռամներ զոր կը թարգմանէր Մ. Երեմեան որ սիրուած դէմք մըն էր իբրեւ անձնանուէր գործիչ, հասարակութիւնը զինք կը կը ճանչնար «Բէթէրզ» անունով, բեմին ծայրէն հազիւ թէ կը տեսնուէր, սրահը կը զղրէր ծափահարու թիւններով. իբրեւ կատակերգու անգուզական էր, բայց անյարմար՝ ողբերգու դերին մէջ։

Տրապիզոնի հայութիւնը իր հաստատուն թատրոնը ունեցաւ ութսունական թուականին՝ Սողոմոն Գալստիանի մօտ նախկին գերեզմանատան և Չարխափան եկեղեցւոյ մօտ։ Հարկ է ըսեմ որ ըստ հին սովորութեան թատերաբեմի վրայ կին դերասանուհի երբեք չէր տեսնուեր։

ԱՐՄԷՆ
ԱՐ ՄԷՆԵԱՆ
տէր Կովկասի

1910ին Արմեն Արմենեան՝
արդէն իսկ մեծ համբաւի
թատերաբեմին պարկեշտ

Արմեն Արմենեան

ու սիրուած դերասանապետը, Սահմանադրութեան թուականին Արէլեանին հետ Պոլիս, Իզմիր իրենց խումբովը ներկայացումներ կու տան։ Արմենեան իր նախական կրթութիւնը առած էր Վենետիկի Մխիթարեանց Գաղիկոնի բարձրագոյն վարժարանին մէջ. իր հայերէնի ուսուցիչն էր Հ. Արիստակէս Քասեանտիլեան։

ՎԱՀՐԱՄ
ՓԱՓԱՋԵԱՆ

Արմենեանէն վերջը կը ըլլան յիշել վահրամ փափազեանը, որ նախնական կրթութիւնը կ'առնէ Գաղիկոնի Մխիթարեան վարժարանի մէջ, ուր արդէն փոքր հասակէն արտակարգ կարողութիւն ցոյց կու տայ թատերական ասպարէզին մէջ։ Այդ շրջանին վարժարանական ներկայացումներուն, շլացուցեր է հանդիսականները,

որոնց մէջ յայտնի վիպասան Փիէր Լօթի համբուրելով անոր ճակատը նուիրած է իր վէպերէն՝ մէկը «Փէշէօր տ'իսլանտ»ը։

Վահրամ փափազեան 1905-8 թուականին Վենետիկ Մուրատ-Ռափայէլեան վարժարանի մէջ բարձրագոյն ուսմանց կը հետեւի, բայց չի լրացներ լիկէոնական ընթացքը։ Հոս վարժարանի թատերաբեմին վրայ բացայայտ ցոյց կու տայ իր դերասանի անվիճելի տաղանդը։ Այդ օրերէն սկսեալ՝ Շէքսպիրի թատերախաղերուն միայն կարեւորութիւն կու տար։ «Համլէթի», «Օթէլլոյի» մասնաւորապէս, նոյն իսկ պտոյտի առեն, Ս. Մարկոսի հրապարակին մէջ, «Օթէլլոյի մօտոյի» նմանող տիպար մը տեսնուին՝ ժամերով կը դիտէր, և վերջը վարժարանի մէջ կը փորձէր անոր «միմիքները» իւրացնելու։

Երիտասարդ թուրքերու հռչակած Սահմանադրութիւնէն վերջը, փափազեան իբրեւ դերասան՝ կը փնտռուէր հայկական թատրոնի տնօրէններէն։ Պոլիս և գաւառի զանազան քաղաքներու մէջ թատերաբեմէն ծափահարութեանց կ'արժանանար։ Մեծ պատերազմէն առաջ դերասա-

Վահրամ փափազեան

նապետ Արմէնեան զինք Կովկաս կանչեց իր խումբին մէջ մտցուց։ Խ. Հայաստանի պետական թատրոնին մէջ եւս յարգուած մըն է։ Վերջապէս ան այլեւս ոչ աննշան մը կ'ուզէ ըլլալ նաեւ միջազգային թատերաբեմին վրայ. և ապահով եմ որ ան կը հասնի այդ նպատակին։

ԳՐԻԳՈՐ ԼԱՔԱ փափագեանի հետ պէտք է յիշել Մուրատ — Ռափայէլեանէն ելած կարող և յաջող դերասան դէմք մ'ալ որ անձանօթ չէ Ռուսահայ և Պոլսական միջավայրին, այսինքն Գրիգոր Լաքա, Տրապիզոնցի։

Ան իր լիկէոնական ուսումն աւարտելէն վերջ 1903—1907 շրջանին, ժամանակ մը նուիրուեցաւ իր դերասանական ձիրքն հրահանգելու և զարգացնելու իտալական խումբի մէջ։ Ապա անցնելով Ռու-

սաստան մտաւ ժամանակին դերասանական գլխաւոր խումբերուն մէջ և իր յաջողութիւններուն արձագանգը գտաւ հայ մամուլին մէջ մեծ գովեստով։

Նախապատերազմեան շրջանին գլխաւոր դերասաններէն էր այն մեծ խումբին՝ որ Կովկասէն Պոլիս եկաւ և երկամսեայ շրջանի մը մէջ այնքան յաջող ներկայացումներ տուաւ, յետոյ անցնելով Սամսոն։

Պոլշեիկեան յեղափոխութիւնը զինք նետեց փարիզ՝ ուր գնահատուած է իրրեւ ճարտար և երազ զարդանկարիչ (décorateur)։ Թատերական բեմը թողած չէ, մանաւանդ թէ ներկայիս լաւագոյն հայ կատակերգակն է նա անվիճելիօրէն, իր նուրբ և շնորհալի արուեստին համար։ Փարիզահայ գաղութը բախտն ունի տարիներէ ի վեր վայելելու իր արուեստին հմայքը։

Բ. ԳՐԱԿԱՆ - ԳԵՂԱՐՈՒԵՍՏԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆ

Մուրատ—Ռափայէլեան սաներու առաջին գործը կ'ըլլար թատրոնով ծանօթացնել ազգային պատմութիւնը, հին նախնիներէ բարեքեր և առաքինութիւնները սիրցնել և արծարծել հայ հանրութեան մէջ, և նոր բարեքերու վարակումէն զգուշացնել միամիտները։

Վիպասաններ ալ ունեցանք. ասոնց գործերուն քիչերը միայն ծանօթ եղան, և քիչերը միայն օգտուեցան, և ունեցանք բազմաթիւ քերթողներ, և հրապարակագիր մտաւորականներ, որոնք յիսունական թուականէն մինչեւ նոր դար՝ վարպետի հիղինակութեամբ գրեցին և առաջնորդեցին, երգեցին և սիրցուցին բանաստեղծութիւնը և արուեստագիտականութիւնը։ Քերթողական գրականութիւնը նախ կեդրոնացաւ թատերական գրութեանց մէջ։ Մեր Միւթարեան անդրանիկ բանաստեղծներէն շատերը իրենց ողջութեան յանդերձնած չեն հրատարակելու իրենց քերթուածներու հատորները։

ՍՐԱՊԻՈՆ ԶԱՔԻՄԵԱՆ Զարթոնքի շրջանին 1850-1890 Մուրատ—Ռափայէլեան վարժարաններէն հասած քերթող աշակերտները իրենց քնարովը իսկապէս շլացուցիչ եղան։ Սրապիոն Հեքիմեան իր վարպետներուն նման դասական կը մնար։ 1857ին Տաղերը ողբերգութեանց հետ կը հրատարակէր, ամբողջովին գրաբար։ Ան ալ իր Միւթարեան վարպետներու տաղերուն արձագանգն եղած է, արծարծելով ազգասիրութիւն և հայրենասիրութիւն։ Ժամանակին իր տաղերը նորահաս սերունդին և իր դասակից ընկերներուն գնահատուած մին արժանի եղած են. ան մարգարէաբան էր որ «Մոռացումն յաւերժական անկցի զանուամբս յապագայս»։ Զեմ գիտեր հեռաւոր ապագայի մէջ ինչ կարող է պատահիլ, սակայն ահա դար մը կ'անցնի, և իբրեւ թատրոնի ռահվիրայ՝ Սրապիոն Հեքիմեանի անունը տակաւին անջնջելի կը մնայ հայ վերածնունդի գրական պատմութեան մէջ։

ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ Մուրատ — Ռափայէլեան ՀԻՍՍԱՐԼԵԱՆ վարժարաններու սաները իրենց քերթուածներու և վիպագրութեանց մէջ ռոմանտիկ եղած են։ Վիպասան անդրանիկ աշակերտը կրնանք համարիլ Յովհաննէս Հիսարյեան՝ որ փատուայի մեր Մուրատեան վարժարանի մէջ իր ուսումնական շրջանը կ'աւարտէ 1840—1844 թուականին։ Այդ պատկառելի ծերունին, 89 տարի կ'ապրի, կը վախճանի 1916ին։

Հիսարյեան իր վարպետներուն ուղղութիւնը բռնած միեւնոյն ատեն բանասիրութիւնն և վէպը կը մշակէ, և հազիւ Պոլիս հասած 1851ին կը հրատարակէ «Բանասէր» ամսագիրը քննական, լեզուական և գրական նիւթերով և հոն կը գրէ «Խոսքով ու Մարքուհի» վէպը, որ իր առաջին և անփորձ շրջանի գործն ըլլալով զիս չէ խանգաւառած։ Աստուր հոն կը տեսնէ ճոխութիւն լեզուի և պատկերներու գրական գեղեցիկը, վէպ մը որ «հակառակ կարգ մը թերութեանց Հիսարյեանի կու տայ նշանակելի տեղ մը ԺԹ. դարու մեր գրականութեան մէջ»։

Հիսարյեան իր «Բանասէր» հանդէսով ցոյց տուաւ իր քննասէրի ոգին։ Ան վեետիկի վարժարանէն ելած ատեն իրաւեցնէ իտալականին հետ մշակած էր յոյն և լատին գրականութիւնները։ Դժուարահաճ Հ. Գրիգորիս Գալէմբարը՝ Պոլսոյ լրագրաց լեզէոնին մէջէն հազիւ քանի մը թերթ կրնայ գտնել՝ «որ հրատարակման ժամանակ իրենց կոչման համապատասխանած ըլլան — կ'ըսէ — և ապագային համար ալ արժէք ունենան։ Կոստանդնուպոլսոյ «Բանասէր»ն այս սակաւաւորաց կարգէն է, և համակրանաց արժանացած էր հրատարակման ժամանակ և այնուհետեւ... Պէտք ենք ըսել որ խմբագիրն ունէր իւր ժամանակին համեմատ բաւական ընդարձակ գիտութիւն և տեսութիւնները սուր էին, և կրնայ ցայսօր Կոստանդնուպոլսոյ հրատարակուած ուսումնական լրագրաց մէջ բարձրագոյն պարծիլ»։ Շատ երիտասարդ էր «Բանասէր» խմբագիրը. քիչ վերջը իր թերթը թողած, կը խմբա-

գրէր Պոլսոյ «Journal Asiatique» բանասիրական թերթը։

Մուրատ—Ռափայէլեան աշակերտները որոնք փատուայէն ու վեետիկէն Պոլիս կը վերադառնային, միասին կը տանէին գրչի, մտքի և քնարի սէրը, օժտուած արուեստի զանազան ճիւղերով։ Անդրանիկ խումբին կեդրոնը կը գտնուէր ՄԿՐՏԻՉ ՊԵՇԿԵԱՆԼԵԱՆ՝ իր շուրջն ունէր ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՀԻՍՍԱՐԼԵԱՆԸ՝ որ ինչպէս տեսանք վառ երեւակայութեան հետ ունէր բանասէրի և գրագէտի մեծ պաշար մը։ Այդ խումբի զասնկերներէն կը յիշեմ ՎԻՉԷՆ ՄԻՐԱՆԵԱՆԸ որ այնքան լաւ մշակած էր եւրոպական լեզուները որ Պոլսոյ Յրանսապական հիւպատոսարանի մէջ թարգմանի պաշտօն կը վարէր։ ՊԵՏՐՈՍ ՈՍԿԵԱՆ ուշագրաւ կ'ըլլայ իրրեւ նկարիչ։ ՄԻՆԱՍ ՄԻՆԱՍԵԱՆ պետական պաշտօնեայ և միեւնոյն ատեն ժամանակ կը գտնէ շարք մը թատերախաղեր և վէպեր ու քերթուածներ գրել՝ աշխատելով գրական աշխարհաբար լեզուի մաքրութեան։

ՄԱՏԹԵՈՍ ԻՐԵՆԵ մամուլի և գրականութեան բազմապատակ մտաւորական անձնաւորութիւն՝ հայ մատենագրութեան մէջ անմոռանալի մնացած է Մատթէոս Մամուրեանը (Շահնուր), որուն յիշատակին հետ կցուած է իր հիմնած և վարած «Արեւիկան Մամուր»։ Ան իր գրական գործունէութեան յորեկեանը կատարեց 1899 թուականին։

Մամուրեան իր բարձրագոյն կրթութիւնը կ'առնէ (1846—1850) Փարիզու մեր Մուրատեան վարժարանին մէջ՝ որուն ամէնէն փայլուն աշակերտներէն էր. 1848ի պարզեւաբաշխութեան՝ առաջին մրցանակն

1. Մուրատ—Ռափայէլեան վարժարաններու գրական կարկառուն և բացառիկ քանի մը դէմքերու մասին շարքէս դուրս առանձին յօդուածաշարքով մը պիտի ներկայացուին՝ ՄԿՐՏԻՉ ՊԵՇԿԵԱՆԼԵԱՆ, ԿԱՐԱՊԵՏ ԳԱՐԱԳԱՆ, ՄԿՐՏԻՉ ԱՃԷՄԵԱՆ, ԹՈՎԱՍԹ ԹԵՐԶԵԱՆ, ԱՐՓԻԱՐ ԱՐՓԻԱՐԵԱՆ, ՎԱՐՈՒԺԱՆ։

առած է ան: Այդ հանդէսին ներկայ եղած է Դաշնակներու հեղինակ բանաստեղծ Լաւարթինը. հանդիսին առթիւ կը կարգայ ճառ մը, և իր ձեռքով Մամուրեանի գլխին կ'անցնէ դափնիէ պսակ մը: Հ. Ասատուր այս պարագան յիշելով կը գրէ. «Ֆրանսացի մեծ բանաստեղծին և բանաստեղծի»

Մատթէոս Մամուրեան

գրագէտին ձեռքէն ստացուած այս դափնին յուռութեամբ մը կ'ըլլայ ապագայ հայ գրագէտին համար՝ որ օր մը իր թարգմանութիւններով ու գրուածքներով՝ բանաստեղծի գրականութեան երկերը պիտի ճանչցնէր ու սիրցնէր իր ազգակիցներուն:

Մամուրեան՝ ըստ մեր վարժարանի տեսչութեան՝ «միշտ բարեբարոյ, խոհական, ուշիմ, ճարտար և յամենայնի յառաջադէմ» հռչակուած է. այդպէս կ'ապրի նաեւ ամբողջ կեանքով. զայդ կը վկայեն իր կենսագիրները, բարեկամները և իր անհամար գրութիւններն ու աշակերտները:

Մամուրեան՝ իզմիր իր հայրենիքը դառնալով Մարկոս Աղաբէկեանի հետ՝ 1853 թուականին վարժարան մը կը հաստատէ: Մէկ քանի ամիս վերջը նախանձորդներու պայքարին չկարողանալով դիմադրել՝ զայն կը փակեն: Մամուրեան

կ'անցնի Պոլիս և Հասգիւզի Ներսէսեան վարժարանի տեսուչ կ'ըլլայ: Այդ տեսչաները կը թարգմանէ վօլթէոի «Զատիկ»ը որ իրրեւ թերթին լոյս կը տեսնէ 1854ի «Մասիս»ին մէջ: Անկէ վերջը դարձեալ վօլթէոն կը թարգմանէ «Ճորմակ ու սեւ», «Ժառնակ և Գոյն», «Միտքովեղան», ասոնց կը հրատարակուին իրրեւ թերթին և առանց հեղինակին անունը տալու, զի հայ հասարակութեան համար վիրաւորիչ էր անկրօն վօլթէոի մը անունը: Իր ամէնէն յայտնի երկերէն մէկն է «Անգլիական և մականի»-ն զոր գրած է երբ 1857ին ձեռագործարանի հետ Լոնտոն գտնուած է: Գուցէ հոն թարգմանած ըլլայ «Ֆիլոսոֆ»ը զոր 1859ին «Մասիս» հրատարակած է: 1861էն 1868 Պոլիս՝ Պատրիարքարանի դիւանագիրը է. հոն է որ յայտնի կ'ըլլայ իր ուղիղ մարդու նկարագիրը: Միեւնոյն տեան իր գրական աշխատութիւնները կը շարունակէ. կը հրատարակէ երկու թարգմանութիւններ՝ «Սեվիլի Սափրի» և «Մեկնատանի Աղօթի» թատերախաղերը: Հոս հարկ է ըսեմ, որ թատերական բեմին համար ինքն ալ իբր Մըխիթարեան աշակերտ օգտակար եղած է, մէկը Հասգիւզի թատերական ներկայացումներու կազմակերպիչներէն: Գրական երկերէն չեմ մոռնար յիշելու կարեւորագոյնը «Հայկական Նամականի»-ն ուր կան հայ պատմական էջեր, և կենդանագիր պատկերը յայտնի հայ դէմքերու: Հ. Ասատուր կը գրէ. «Աներկբայ «Հայկական նամականի»-ն հրաշակերտն է Մամուրեանի, և հայ գրականութեան ալ հրաշակերտներէն մէկը»: Իրրեւ վիպասան կը յայտնէ ան իր տաղանդը «Սեւ լեռնի մարդը» վէպով՝ որ ժողովրդական մեծ համակրութեամբ կարդացուեց է:

Մամուրեան այս և ուրիշ շարք մը գրութիւններով և հրատարակութիւններով ցոյց տուած է անկեղծ և անձնանուէր ազգասէր մարդը, լրջութեան մէջ սահմանափակուած ամէնէն լայնամիտ լուսաւորեալ պահպանողական մտաւորականը:

ԳԵՈՐԳ ՊՈԼՏՈՅ ՀԱՄԱԳԳԱՅԻՆ ԽԱՆԱՊՏՈՒԼԼԱՅ ՀԱՎԱՌՈՒԹԵԱՆ շրջանին՝ գործնական զեր մը կ'ունենար Գեորգ Ապտուրյան. ծնած է ան 1839ին Օրթագիւղի մէջ: Գալով վենետիկ Հ. Ալիշանի տեսչութեան օրով՝ բարձրագոյն կրթութիւն կ'առնէ Ռափայէլեան վարժարանի մէջ 1852ին. վեց տարուան մէջ կ'աւարտէ դպրոցական շրջանը: Վարժարանէն արդէն կը յայտնէ ան իր հայրենաշունչ ազգասիրութիւնը և մտքի կորովը: Պոլսոյ մէջ արուեստագէտ կարողութիւնը իսկոյն յայտնած է լուսանկարչութեան ներքին կատարելութեամբ:

Լուսանկարչութեան արուեստին այդ մոզը ժամանակ կը գտնէր ամէն տեսակէտով օգտակար ըլլալու հայ հասարակութեան ազգօգուտ ձեռնարկութեանց մէջ: Գեորգ Ապտուրյան «Կիլիկեան», «Դպրոցասէր տիկնանց» և «Միացեալ ընկերութիւններ»-ու հիմնողներէն մէկը եղած է, սակայն ծածկելով իր ամենաբեղուն գործունէութիւնը: Ան, թարգմանելով Մորթմանի «Հայկական քեռնագիրներ»-ու գերմաներէն ուսումնասիրութիւնը, ցրուած է հայ ընտանիքներուն 1874 թուականին, և գոյատևած ութսուն ոսկին նուիրած է Արեւելացած գերմանացի վարպետին: 1876-78 տարիներուն խժոժութիւններու նկարագիրը հրատարակած է Եւրոպական թերթերու մէջ, ուր մանրամասն գրած է գաւառի հայութեան կրած տառապանքները. բնականաբար գաղտնի կ'ընէր այդ թրջապատի մանրամասն գրած Պատրիարք թակցութիւնները. Ներսէս Պատրիարք վարժապետեան մեծապէս գնահատած էր անոր այդ ազգանուէր գործունէութիւնը: Ասկէ զատ լռելեայն միշտ օգնութեան հասած է ազգային բարեգործական հաստատութեանց թէ՛ նիւթապէս և թէ՛ բարոյապէս: Իրրեւ պատմական իրողութիւն առիթն է հոս յիշելու որ անգամ մը վարժապետեան Պատրիարք ազգային ժողովի մը մէջ Ապտուրյան Գեորգի ներկայութեան կ'ըսէ. «Եթէ 50 հատ Ապտուրյան ունենայի՝ կ'ընայի Ազգիս ցաւերը մեղմացնել և բռնապետութեան ձեռքէն ազատել»:

ու երբ Գեորգ իր բնատուր համեստութեամբ կը մերժէ այդ առանձնաշնորհաւ պատիւը, վարժապետեան կ'ըսէ. «Ուրեմն 100ի կը բարձրացնեմ այս թիւը, որ զրեւադարար չպիտի կրնամ գտնել երբեք»:

ՅԱԿՈԲ ՏԱՄԱՍ Ահա՛ ուրիշ մէկ աշակերտը Հ. Ալիշանի որ իր բարձրագոյն ուսումը առած է Փարիզ, մեր Մուրատեան վարժարանի մէջ: Ծնած է Պոլիս 1839 թուականին: Վարժարանէն Պոլիս դարձին կ'ուզէ նուիրուիլ սիրած մասնաճիւղին լուսանկարչութեան և նկարչութեան. սակայն մեծահարուստ գերդաստանի զաւակն ըլլալով՝ հայրը արգելք կ'ըլլայ: Վերջապէս կը յաջողի վերադառնալ Փարիզ, ուր սիրած այդ երկու մասնաճիւղերը կը կատարելագործէ: Կ'ամուսնանայ Էլէօնու Բէյրէի հետ, ասի Փարիզի երաժշտանոցէն առաջին մրցանակը առած էր և յայտնի հռչակ կ'ունենար իրրեւ առաջնակարգ երգչուհի (1890):

Տամատ իր նկարչական ճիւղը երթալով կը կատարելագործէ. կ'այցելէ Ամերիկա ու Եւրոպայի ամենէն նկարչագեղ վայրերը:

Զմայելի են իր մեծագիւր գունագեղ բնանկար լուսանկարները, թէքնիքի պահանջած կատարելութեամբ:

Տամատ ամէնէն յայտնի քաղաքներու մէջ ցուցադրած է իր պատկերները, սակայն իր դաստիարակ Հ. Ալիշանի նման համեստ ըլլալով, չէ յայտնած իր տաղանդին արժանիքը: Ծերութիւնը անցուց Լոզան. Լէմանի լճակին արեւփայլ տեսարաններով յղիացաւ: Ամբողջովին սիրտ էր հայ ուսանող պատանիներուն համար, անոնց հայրիկն էր դարձած, ձեռքէն եկածին չափ կ'օգնէր, անոնց առաջնորդ կ'ըլլար:

ՅԱԿՈԲ ՊՈԼՏՈՅ մտաւորական շրջանակին, յայտնի դէմքերէն մէկն է վենետիկի մեր Ռափայէլեան աշակերտներէն՝ Յակոբ Ոսկան: Պոլսեցի (1824-1907): Անդրանիկ դասին աշակերտներէն

էր. տարի մը միայն կը մնայ վարժարան. յետոյ Ս. Ղազար, կը հմտանայ հայերէնին մէջ, և 1839ին Պոլիս կը վերադառնայ: Ինքնօգնութեամբ կը զարգանայ ֆրանսերէն և անգլիերէն լեզուներու մէջ: Պոլիս ազգային վարժարաններու և առանձին ազնուագարմ ընտանեաց տուններուն մէջ դաս կու տայ: Հրատարակած է «Օրացոյց» ուր իր զբաղմունքները ներկայացնելով ցոյց տուած է իր քերթողական կարողութիւնը: Ժամանակին՝ Թրքահայ թերթերու և Ե. Մուրատեանի հրատարակած «Գրագիտութեան» մէջ ունի բազմաթիւ բանաստեղծութիւններ: Ունի երկու հատոր անտիպ «Քերթուածներ», և երկու հատոր «Ինքնակենսագրութիւն» նոյնպէս անտիպ: Հրատարակած երկերն են. «Երեսներ երեք տարու միջոց», տպ. 1861ին. «Ի հանդէս 49րդ. տարեդարձի Ազգ. Հիշակոյնացի», 1879ին տպուած: «Դաստիարակութիւն» 1887ին տպ.: Թարգմանած է Տիմայի «Անգղերէն Պատրիարք»:

ՈՍԿԱՆ ԵՐՈՒՍԱՆԴ Նոյն մեր Ռափայէլեան վարժարանէն է Ոսկան Երուսաղէմ, աշակերտ 1866 թուականին. իր ուսուցիչներէն էր ծանօթ բանասէր Նորայր Բիւզանդացի: Իսկ նկարչութեան վարժապետն էր, հռչակաւոր նկարիչ Լուիս Բուէրենա: Վարժարանէն շրջանաւարտ կ'ելլէ 1872ին: Կ'անցնի Հռոմ ուր Գեղարուեստից վարժարանին մէջ իր ընթացքը կ'աւարտէ 1877ին: Հռոմի մէջ իրրեւ ուսուցիչ կ'ունենայ Էնրիքոյ Պէքէթի և Ճիւրլամոյ Մազինի նշանաւոր արձանագործ վարպետները: Տարի մը վերջը կ'անցնի Փարիզ, կը ցուցադրէ անագապղինձէ արուեստագեղ գործեր և շատ կը գնահատուի:

Պոլիս վերադառնալով՝ կը մտերմանայ Օսմ. Թանգարանի տնօրէն Համիթի Պէյի հետ, ու միասին խորհրդակցելով, 1882 թուականին կը բանան Պոլսոյ «Գեղարուեստից վարժարանը», ուր երեսուն տարի անդադար վարած է տնօրէնի և ուսուցչի պաշտօնները: Հոն ես գտայ զինքը,

իրաւցնէ տաղանդաւոր արձանագործ, իր դասական հելլէն արձանները իրապաշտ դպրոցին կատարելութիւնը կը յայտնէին: Համեստ էր ան՝ ինչպէս բոլոր մեծատաղանդ արուեստագէտ վարպետները:

ՍՏԵՓԱՆ ՊԱՆԱՍՏԱՆԵԱՆ Ոչ նուազ նշանակաւոր թիւն ունեցած է աս ալ մեր Մուրատեան աշակերտաց շարքին մէջ: Վարժարանի ընթացքը կատարած է 1852-1855 շրջանին: Պալասանեան իր դաստիարակ Հ. Գաբրիէլ Այվազովսքիի ազդեցութեան տակ, անոր պատմաբան ոգիէն ներշնչուած կը մշակէ հայ պատմութեան մասնաճիւղը, և վարժարանէն՝ վերադարձին՝ Կովկասի ազգային վարժարաններուն մէջ կը դասախօսէ պատմութիւն, և միեւնոյն ատեն կը գնահատուի իրրեւ ֆրանսերէնի ուսուցիչ:

Ինքն է որ առաջին անգամ՝ քննական ոճով կը հրատարակէ «Հայոց Պատմութիւն»ը, որ իրրեւ դասագիրք 1886ին՝ Սահմանադրութեան տարին կրկին տպագրութեան կ'արժանանայ:

Իր քննական ու պատմական գրութիւնները լոյս տեսած են «Մասեաց Աղանի», «Կոռնկ», «Մեղու Հայաստանի», «Մըշակ», «Փորձ», «Վարժարան», «Արարատ» թերթերու մէջ: Ինքը ծնած էր Ռումանիոյ Պոթոշան քաղաքը:

ՎԱՀՐԱՄ ԱՎԱՃԵԱՆ Ռափայէլեան վարժարանի աշակերտներէն էր նաեւ Վահրամ Սիւսեան, ներկայ սերունդին համար անծանօթ մը, սակայն ծանօթ ըլլալու և ծանօթ մնալու արժանիքն ունի արուեստագէտի սիրուն յատկութիւններով: Ան ուշագրաւ է իրրեւ ճարտար երգահան, դաշնակի վարպետ, և իրրեւ զգայուն վիպագրող: Իրրեւ զրի՛ իր գրագէտի կարողութիւնը ցոյց տուած է իր շարք մը նորավէպերով՝ զորս հրատարակած է «Հայրենիք», «Նոր կեանք», «Անահիտ» թերթերուն մէջ: 1896ին անցած է Փարիզ և հոն մնացած:

Արփիար Արփիարեան 1892ին «Հայ.

բենիք»-ի մէջ Սվաճեանի մասին կը գրէր. «Գեղարուեստներու բնավայրի մէկ անկիւնը, ի վենետիկ, Ռափայէլեան վարժարանին մէջ կ'աշակերտէր Վահրամ Սվաճեան. մեզ լուր կը հասնէր թէ դաշնակի համար մեծ տաղանդ մը կը պատրաստուի: Յետոյ վիեննայի երաժշտանոցին մէջ վենետիկի պատանին կ'արգարացընէր իր վրայ զրուած յոյսերն:... Ոչ միայն իբր նուագող մը կը սիրենք Սվաճեանը այլ նաեւ իբր գրող մը: Որչափ կը սիրէինք իր բանաստեղծութիւնները, թեթեւ, սիրուն, թռչնական, երբ զանոնք սկսանք հրատարակել «Մասիս»-ի մէջ: Սվաճեան այժմ անծանօթ պիտի չմնար եթէ իր վիպակները և քերթումները հրատարակուած ըլլային հատորով մը: Իր ամէն մէկ գրութեանց մէջ Սվաճեան իր սրտէն և հոգիէն ազնուական երգ մը դրած է:

ԱՐՄԵՆ **Դաշնակահար ու զրա-**
ՇԱՊԱՆԵԱՆ **գէտ Սվաճեանին ժամա-**
նակակից էր Արսէն Շապանեանը, նոյնպէս Ռափայէլեան աշակերտ, որ իր ուսումը կը կատարէր վենետիկ 1879-1883 շրջանին: Ծնած է Կարին 1864ին: Վարժարանի մէջ նկարչութեան մեծ յարմարութիւն ցոյց տուած էր. իր ուսուցիչն էր քաղաքիս երեւելի նկարիչ Էրմօլաօ Բաօլէթին: Վարժարանն աւարտելուն, ան բոլորովին կը նուիրուի նկարչութեան: Կ'անցնի Կովկաս, դաս կ'առնէ Ալվազովսքիէն. ասի զինք կը համոզէ և Շապանեան կ'անցնի Փարիզ ուր նկարչութեան վարպետներու խան-թօլ Լօռանսի և Պէնթամէն Բոնսթանի առաջնորդութեամբ կը կատարելագործէ իր արուեստը: Շատ շուտ իբրեւ ծովանկարիչ մեծ համբաւի տէր կ'ըլլայ: «Թան», «Ֆիկարօ», «Սթուտիօ» թերթերը տեսնելով Շապանեանի ցուցահանդէսները, զինք անուանած են «Մեր ժամանակներու առաջին ծովանկարիչը»:

Շապանեանի ամէն մէկ ծովանկար պատկերներուն մէջ լուսնի ու արեւի ցոլքերը իր վրձինին մոզութեան թարգմանն եղած են:

ՄԵԼԳՈՆ **Ռափայէլեան մեր վար-**
ՏԻՐԱՅՈՒՆԵԱՆ **ժարանի գեղարուեստի**
մէջ անուն ունեցող աշակերտներէն է Մելգոն Տիրացուն. որ վարժարանական ընթացքը լրացուցած է 1850-1857 շրջանին: Պոլիս իբրեւ կենդանագիր նկարիչ ժամանակին իրեն հաւասար քաջեր քիչ կը գտնուէին: Վենետիկեան վարպետներու դպրոցէն էր, լուսանկարչական ճշտութեամբ կը նկարէր: Իմ տեսած կենդանագիր պատկերներն ապացոյց էին անոր երանգապնակի ճոխութեան, համակրելի, տաք ու խանդոտ երեւակայութեան: Տիրացուն Մելգոն երկար տարիներով նկարչութեան դասատու եղած է վենետիկի Միլիթարեանց վարժարաններուն մէջ: Եւ առանձինն ալ դաս տուած է նկարչութեան պարագող երիտասարդներու:

ՊԵՏՐՈՍ **Նոյնպէս Ռափայէլեան**
ՄԱՐԻՄԵԱՆ **վարժարանէն կը հասնի**
ուրիշ արուեստագէտ աշակերտ մը Տրապիզոնցի՝ Պետրոս Մարիմեան, որ իր ուսումնական շրջանը կ'աւարտէր 1872-1878 թուականին: Տրապիզոն և Կովկաս վարժարաններու մէջ նկարչութեան ուսուցիչ էր: Տրապիզոն Ազգային վարժարանի մէջ միեւնոյն ատեն նաեւ Մարմամարզի վարժապետ եղած է տարիներով: Գեղեցիկ դէմքով, կայտառ ուրիշ անձնաւորութիւն, լոկ կ'առաջնորդէր իր աշակերտները: Տարօնի և Փոքր Ասիոյ հայ ժողովուրդը զինքը պաշտելով իբրեւ ջերմ գործիչ ազգային ազատագրութեան՝ կ'երգէր «Կեցցէ Խրիմեան, Կեցցէ Մարիմեան»...

Տրապիզոնի այս վենետիկեան աշակերտը երբեք իր դրօշը չի փոխեր, 1895ի ջարդէն վերջը Թիֆլիս կ'անցնի, հոն հայկական աւերակ շէնքերու նկարները արուեստագէտ նրբութեամբ կը զծագրէ, կը լուսանկարէ, և անոնց գունաւոր քարտերը կը հրատարակէ: Իր նկարներուն և գծագրութեանց մէջ զմայլելի է գոյներու նրբութիւնը: Տրապիզոնի վերջին աղետին կը նահատակուի այս մաքուր դէմքը, որ ամբողջ կենօք անձնանկիրաբար աշխատած

ու տառապած էր ազգին ազատագրու-
թեան համար:

ԷՏԿԱՐ ՇԱՀԻՆ Ծապանեանէն մէկ քա-
նի դաս վերջը 1890-
1892 շրջանին, Մուրա-Ռափայէլեան

Էտկար Շահին

վարժարանի մէջ Է. Շահին կը պարապի
նկարչութեան: Ծնած է Վիեննա 1872ին.
ինքը բնիկ Պոլսեցի, ուր արդէն Գատը-
քէյի մեր վարժարանի մէջ իր նախնա-
կան կրթութիւնն առած է և հոն Մելքոն
Տիրացուեանէն նկարչութիւն սորված:
Վենետիկ եկած էր պարզապէս նկարչու-

թեան մասնաճիւղը զարգացնելու նպա-
տակով. հոս առանձին դաս կ'առնէ մեր
վարժարանի ուսուցիչ Փառլէթթի նկարի-
չէն, որ այդ օրերէն արդէն զմայլած էր
Շահինի արտակարգ կարողութեանը, և
կը հաւատար անոր մեծ ապագային, ինչ
որ արդէն աշակերտը վերջը
դրականօրէն ցոյց տուաւ երբ
Փարիզի մէջ կատարելագոր-
ծեց իր մասնաճիւղը և դժուա-
րահաճ փարիզեան մամուլը
զինքը «Բուանդսէշ»-ի մեծ
վարպետը անուանեց:

Շահին հոն Փարիզի Ժիւ-
լեան Ակադեմիայի մէջ պա-
տրաստուած է, թէքնիքի նըը-
րութեան բարձրագոյն աս-
տիճանին հասցնելով փորա-
գրութեան արուեստը: Շա-
հին իր բնականօրէն և
կենդանագիր պատկերներուն
մէջ դրած է իր հոգւոյն ան-
կեղծութենէն հրապոյր, գո-
րով, որոնք դիտողը կը սքան-
չացնեն: Անոր ամէն մէկ
կենդանագիր պատկեր իրենց
աչքովը քեզ կը դիտեն, քեզ
կը մոգեն, աչքիդ ակնոց կ'ըլ-
լան ու դուն անոնց ներքին
պատկերը որոշ կը կարդաս,
ամենուն հոգին, զգացումը
ու նկարագիրը քեզի յայտ-
նի կ'ըլլան: Խորհ. Հայաս-
տանն ալ Շահինը ցնցոտի-
ներուն, ցաւազարներուն և
աշխատաւորներուն հոգին
սիրող ազնուական նկարիչը
գտնելով, զինք հրաւիրեց
Հայաստան, ուր ցուցա-

դրուեցան անոր զմայլելի նկարները:

ԿԱՐԱՊԵՏ
ԱՂԱՄԵԱՆ

Շահինի տարեկից և ըն-
կերակից էր Կարապետ
Աղամեան՝ Փարիզի մէջ Շարլ անունով
ճանչցուած: Նմանապէս Բնիկ Պոլսեցի,
հոն մանուկ հասակէն Վենետիկի Միսթա-

րեան դաստիարակներէն առած է իր նախ-
նական կրթութիւնը: Աղամեան հոս Ռա-
փայէլեան վարժարանի ուսումնական շըը-
ջանը կը կատարէ 1887-1893 թուա-
կանին: Անգուզական կարողութեան տէր
աշակերտն էր ան, ուսմանց ամէն մէկ
ճիւղի մէջ տարօրինակ յար-
մարութիւն ցոյց կու տար
սքանչացնելով իր ուսուցիչ-
ները: Ուսումնաւարտ ըլլա-
լէն վերջը, բացառաբար իրեն
շնորհ եղաւ նկարչութեան
ճիւղը առաջ տանիլ քաղաքիս
գեղարուեստական ակադե-
միան յաճախելով:

Աղամեան երկար ատեն
նկարչութեան ուսուցիչ ու-
նեցած է մեր վարժարանին
նկարիչ Փառլէթթին: Վենե-
տիկ Ակադեմիական ուսմուն-
քի ամբողջական շրջանը չի
կատարեր: Ծնողքը իրեն
նիւթական աջակցութեան
կարօտ ըլլալով, զինք կը
կանչեն: Աղամեան Պոլիս իր
նկարներով շատ ուշագրաւ
կ'ըլլայ: Բերայի մէջ կը ցու-
ցադէ իր նկարները: Ռուս
դեսպանատան զինուորական
կցորդ Բէշըովը կը սքանչա-
նայ անոնց վրայ. և Աղա-
մեանը կը ծանօթացնէ Պոլ-
սոյ բարձրաստիճան Եւրո-
պացի անձնաւորութեանց:
Անոր համբաւը պալատ կը
հասնի, ու կայսերական ի-
րաւէտով պալատի նկարիչ
կը կոչուի:

Աղամեան ասով հանդերձ
կը զգայ կատարելագործուելու պէտքը, որով
կը հաստատուի Փարիզ, և այն աստիճան կը
յառաջանայ գեղարուեստի պահանջած րեք-
յաթիւ մէջ, որ ֆրանսացի խմբագիրներ, և
արուեստագէտ բնագետներ մամուլի մէջ
գնահատումներով անոր վրայ կը զրեն,
և անկէ վերջը Փարիզեան մեծ «Իլլիւ-

Կարապետ Աղամեան

վերջին օրերը» վէպին գունաւոր բազմա-
թիւ նկարները ուր Աղամեան ցոյց տուած է
իր խանդավառ մտքին քաջագործութիւնը:
Տակաւին կ'աշխատի, բնականաբար
ժամանակակից արուեստի պահանջներուն
խղճամիտ հաւատարմութեամբը: Տաղանդ
մըն էր Աղամեան, և տաղանդ մնացած է:

ՏԻՊՐԱՆ ԵՐԿԱԹ Ես պիտի յիշեմ հոս ուրիշ աննման տիպար անձ մը որ ոչ Մուրատեան, և ոչ ալ Ռափայէլեան Վարժարաններ յաճախած է, սակայն Մըխիթարեան սան մը կոչուելու արժանի է։ Տիգրան Երկարի համար է խօսքս, ասի իրաւունք ունի Միխիթարեան սան մը կոչուելու, զի իր ուսուցիչը Վենետիկի Միխիթարեաններէն է, Հայր Գրիգորիս Մէրճանճեան՝ որ ժամանակին տեսուչ եղած էր Փարիզ Մուրատեան Վարժարանի, և վերջը մինչեւ խոր ծերութիւն Պոլիս կ'անցընէ։ հոն Բերայի մեր վարժարանին մէջ Տիգրան Երկար կ'երթայ անկէ դաս կ'առնէ։ Անոր կենսագիրը Լէոն Խուրտաճի «Շանթ»-ի 1910ի «Մեր Տարեցոյցի մէջ կը գրէ. «Այդ հազուագիւտ մտաւորականին վրայ բարոյական մեծ ազդեցութիւն մը գործողը և անոր Սուրբ դատին սէրը ներշնչողն ապահովաբար Հայր Մէրճանճեանը եղաւ որ իր դեռատի աշակերտին պատմութեան, աշխարհագրութեան և Հայաստանի ժողովրդական դաստանդութիւնը ինք ստանձնած էր»։ Միխիթարեանի մը հայրենասէր ներշնչումովը մեծցաւ, բնական զրազէտի խառնուածքովը շուտով դժուարահաճ նրբազգած, ազնուամիտ զրոյ մը դարձաւ։ Այսպէս մտածեցին, և այս համոզումը ունեցան ամէն անոնք որ անոր առաջին գրութիւնը «Տղու Հոգիները» կարդացին «Հայրենիք» լրագրին մէջ։ Տիրացած ըլլալով եւրոպական լեզուներուն՝ արտասահմանի օտար հեղինակաւոր թերթերու դիւանագիտական յօդուածներ կը հասցնէ։ Երկար յեղափոխական էր, սակայն ոչ մէկ կուսակցութեան պատկանած չէր։ Անկախութեամբ գործեց և աւելի արդիւնաւոր եղաւ։ Դիւանագէտ մեծ դէմքեր իր յօդուածները կարդալով իր ծածկանունին տակ ծածկուած կը համարէին քաղաքագէտ մեծ անձնաւորութիւն մը։

Երկար 1896ի մեծ դէպքին իսկոյն Պոլսէն փախաւ. «Քըվիւ տէ Րըվիւ» հանդէսին մէջ հայ գրական շարժումի վրայ իր գրած լուրջ ուսումնասիրութիւնը զինք

Համիտին ոստիկաններուն կասկածելի դարձուցած էին։ Կարմիր սուլթանը իմացած էր Երկարի այս խօսքը թէ «Իմ գրութիւններս պէտք է որ ուժանակի ազդեցութիւնն ունենան»։ 1896ի ջարդերէն ահաբեկած տարագիրներ մինչ ոտքի ապահով դադար կը փնտռէին, Երկար զանոնք կ'ուզէ թեւսադիւս համախմբել։ Լոնտոնէն իր դիւանագէտ բարեկամները հայ տարագրեալներու առջեւ կը բանան Կիպրոսի դռները։ Երկար գոհունակութեամբ կը բացագանչէ. «Կիպրոսի մէջ հայ եղբայրներս Աւետեաց երկիրը պիտի երազեն»։

ՅԱԿՈԲ Կ. ՓԱՖԱՋԵԱՆ Հազուագիւտ են հայ արւմտագործ դէմքեր, ասոնցմէ մէկն է մեր Ռափայէլեան աշակերտներէն Յակոբ Կ. Փափազեան, ծնած Պոլսա 1878ին։ Աշակերտած է Վենետիկ 1896-1898 շրջանին։ Հ. Մինաս Նուրիխանի տեսչութեան օրով վարժարանս շուրջ 15 ուսանողներ կը պահէր. ասոնցմէ էր Փափազեան, սիրուած և տաղանդաւոր ուսանող որ քաղաքիս արուեստից Ակադեմիան յաճախելով կը յառաջադիմէր իր նախնաւորած արձանագործութեան մասնաճիւղին մէջ։ Իտալիայէն կը մեկնի մինչ տակաւին քսան տարեկան էր, և տեղական Ակադեմիայէն ստացած էր իր վկայականը։ Իզմիր վերադարձին, միջավայրը շատ նեղ կը գտնէ իր ասպարէզին համար, իսկոյն Ամերիկա կը գաղթէ 1901ին։

Գաղթականի կեանքը յաջողութեան և ձախորդութեան մէջ կը տարութեբի։ Փառաւոր ու մռայլ վեց տարիներ կ'անցընէ հոն. կրկին կը վերադառնայ Իզմիր ուր կը ճանչցուի անոր յարգը և արուեստին արժանիքը։ Փափազեան իտալ մեծ քանդակագործ Գանովայի դասական նըրբութիւնը ցոյց տուած է իր քանդակներուն վրայ. իր գործերէն կը յիշեմ ամենէն յայտնիները՝ «Գթութիւնը» որ հոյակապ զարդն է Պոլսոյ Շիշլիի հայոց գերեզմանատան, կանգնած Մարտոտ Սեպուհ Պէյի աճիւններուն վրայ։ «Հաւատք, Յոյս, սէր» խմբաքանդակը, հոն ներշնչուած է

նկարիչ Թիէպոլոյի տամկանկարներու քնարերգու ոճէն, և կը յիշեցնէ ճաշակի նըրբութիւնը Պոլիէզի թանգարանին գմայլելի «Ապոլոն և Դափնի»-ն Պերնինիի հրաշակերտ քանդակը։ Փափազեան թէեւ անշուշուկ քաջուած կը մնայ, սակայն իր արուեստին մէջ չի կրնար ծածկել իր տաղանդին արժէքը։

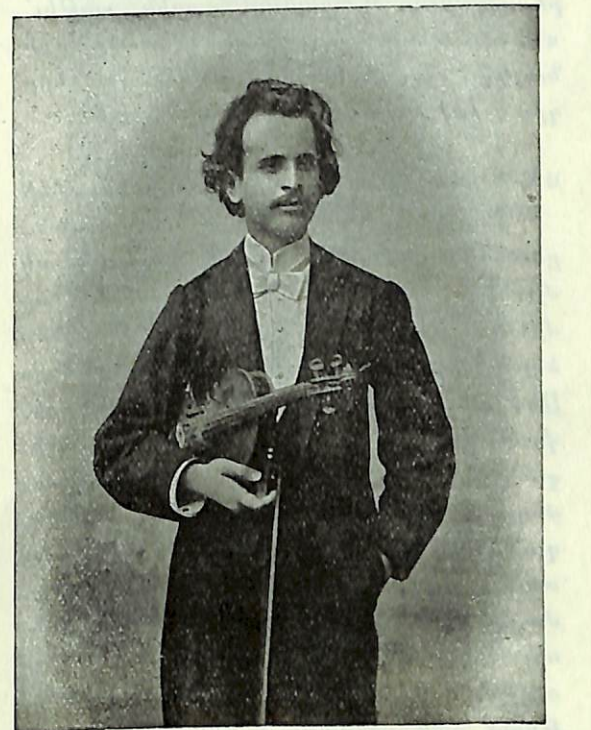
ԴԱԻԻԹ ԴԱԻԻԹԵԱՆ Ժամանակակից ուսանողն էրէն էր ջութակահար Դաւիթ Դաւիթեան, Փափազեանի ընկեր. ծնած Տրապիզոն, ուր Միխիթարեան Վարժարանի մէջ ջութակի ուսուցիչ կ'ունենայ Մուրատեան Վարժարանի հին աշակերտներէն Տիգրան Կիւրեղեան։ Հոս Մուրատեան Ռափայէլեան Վարժարանի մէջ իր ուսումնական շրջանը կը կատարէ 1898-1903 տարիներուն մէջ. օրուան մեծ պարապումը ջութակի ուսումն էր. վարժարանին մէջ առանձին դաս կ'առնէր Կուստնիէրի Ուսուցչապետէն, և կը յաճախէր քաղաքիս «Պենետէթթոյ Մարչէլլոյ» երաժշտանոցը, ուր կանոնաւոր դասընթացը մը ունեցած է։ Անցնելով Պրիւքսէլ՝ Թոմսընի առաջնորդութեամբ կատարելագործեց իր մասնաճիւղը։ Կովկաս՝ Ներսիսեան Վարժարանի մէջ դասատու եղած է։

Եւրոպայի նշանաւոր քաղաքներու և զանազան մայրաքաղաքներու մէջ իրրեւ վիրրուող նուագեր է և ցոյց տուած է իր արուեստին բարձրագոյն արժէքը։ Օտարագրի և հայ մամուլը մեծապէս գնահատեց իր տաղանդը։

Դաւիթեանի նուագի նախասիրած կտորներն էին Սարազատի «Անտալուզին» և «Գնչուական նուագները»։

Կը յիշեմ զինքը 1910ին, երբ ան Կովկասէն Պոլիս կու գար, «Հայուն Հոգին» նուագը յղացեր էր, նոթագրած առջեւս իրաւ և աղաչեց որ գրեմ այդ վերնագրով բերթուած մը։ Կատարեցի իր այդ խնդրանքը, և իր ձեռքով իմ բերթուածի բառերը զրոյմեց իր նոթագրութեան տակ։ Ֆրանսական Սալոնի մէջ իրուն բազմութեան առջեւ այդ «Հայուն Հոգին» նուա-

գեց, մամուլը սքանչացումով խօսեցաւ Դաւիթեանի յաջողութեան վրայ։ Մերոժան Պարսամեան 1912ի «Մեր Տարեցոյց»-ին մէջ, այս առթիւ կը գրէր. «Իր իսկ ստեղծագործած Հայուն Հոգին կատարելապէս ներգգածուած հայուն հոգին է, արիւնտ,

Դաւիթ Դաւիթեան

ջախջախուած, որմէ երկարող կարմիր երկը հայուն հոգիները իրարու կը միացնէ, — Դաւիթեան երկար առեն մնաց Կովկաս. զինքը գնահատեցին՝ Կրանտիւքներէն սկսելով մինչեւ դժուարահաճ քննադատները։ — Պոլսոյ, Էդիպտոսի և Իզմիրի մէջ տուած նուագահանդէսները, իր մէջ շեշտել տուին բարձր ու իրական տաղանդ մը, գրեթէ լրումին հասած որ դժբաղդաբար չկրցաւ աւելի երկար ապրիլ»։

Դաւիթեան Եգիպտոսէն՝ Պարուհի Տիկին Արմէն Օհանեանին հետ վերադարձին, արդէն քայքայուած էր, սրտի հիւանդութիւնը իր մանկութենէն զինք հալածեց էր. 1911 ապրիլ 23ին Մարգուան նուագահանդէսի յաջողութենէն բոլորովին

ճանգատացած, անկողին կը մտնէ: Երկրորդ առտուն իր ընկեր Պ. Խաչիկ Սոր- ղունճեան հետագրով ինձ կը գումարէր. «Մեր Դաւիթը կաթուածահար մեռաւ»...

Ողբացեալ Դաւիթեան «Հայուն Հոգի» էն զատ, յօրինած է երկու երգեր, «Նէյին ողբը» Տիկին Օհանեան Արմէնեանի նուիրեալ, միւսը Ատանայի ջարդին առթիւ՝ «Վշտին Խօսքերը» Թէրզեան Պատրիարքի նուիրած. այդ երկուքին ալ քերթուածները զրած եմ Դաւիթեանի խնդրանքով:

ՍՏԵՓԱՆ ՎՐԺ. Փարիզի ու Վենետիկի ԵԱԶԸՃԵԱՆ Միթարեան սանե- ռուն մէջ գտնուեցան նաեւ դաստիարակ մշակներ. ես յիշեցի միայն անոնք որ միեւնոյն ատեն հայ դպրութեան մշակներ եղած են զրջով կամ թատերական բեմով: Այդ դասակարգէն դուրս չեմ ձգեր Ստե- փան Վրժ. Եազըճեան: Ծնած ի Տրապի- զոն, աշակերտած է Ռափայէլեան վար- ժարանին 1861-1867 շրջանին: Լե- զուններու մէջ մեծ ընդունակութիւն ցոյց տուած է. իր հայրենիքի ազգային վար- ժարաններուն մէջ՝ հայ, թուրք և ֆրան- սերէն լեզուներու ուսուցիչ եղած է երկար տարիներով. միեւնոյն ատեն հայ թեր- թերու աշխատակցեր է գրական և պատ- մական գրութիւններով:

1896ի ջարդերէն ազատած Նափոլի հաստատուած էր, ուր ցմահ կը մնար և Արեւելեան լեզուներու Ուսումնարանի մէջ Արաբերէնի ուսուցչապետութիւնը կ'ընէր. Լ. Պոնէլլիի հետ զրած և հրատարակած է «Թուրքերէնի Ուսուցում»-ին քերական- նական դասագիրքը որ կը կոչուի «Il Turco parlato».

Ես զինքը գտայ 1917ին Նափոլի իր տունը. քայքայուած էր այդ հոյակապ մարդը, որ տարագրութեան մէջ կ'ապրէր, սակայն սրտով կապուած էր Հայրենիքին: Առտու մը երբ «Messaggero» օրագիրը կը բանայ ու կը կարգայ իր Տրապիզո- նի ջարդին ահաւոր նկարագրութիւնը, ուղեգային կաթուած մը կ'ունենայ: Անկէ

վերջ, տղու մը պէս անվնաս բարեմիտ խօսակցութիւն, ու կենցաղ. քիչ կը տեւէ այդ վիճակը. թէեւ ջարդերէն ազատ՝ սա- կայն ջարդուած նահատակներուն հետ միացած՝ կը փակէ իր աչքերը:

ԻՍՐԱՅԷԼԵԱՆ Մեծ աղէտին մտաւորա- ԱՐԻՍ կաններու նահատակ դա- սակարգէն դուրս չի մնար սիրուած զրիչ

Արիս Խորայէլեան

ու գործիչ Խորայէլեան Արիս (1885-1915), Կիւմիւշխանցի, որ իր բարձրա- գոյն կրթութիւնը կ'առնէր հոս Մ. Ռա- փայէլեան վարժարանի մէջ 1899-1901 ընթացքին: Ժամանակ մը կ'անցնի Ամե- ռիկա գիւղատնտեսութիւն կ'ուսանի: Ե- րիտասարդ թուրքերու հռչակած Սահմա- նադրութեան ատեն, կ'երթայ Պոլիս և կը պարապի ուսուցչութեամբ: Աշխատակցած է «Հայրենիք», «Ազատամարտ» թերթե- ռուն: «Ամերիկահայ գաղթականութեան» վրայ լոյս տեսած է իր ուսումնասիրու- թիւնը: Խորայէլ Տիպոնի ծածկանունով յուզիչ և զգայուն քերթուածներ զրած է:

ՇԱՀՊԱՋ ԲԱՐՍԵՂ

Խորայէլեանի նահատակ տեն կ'աշխակցի «Ազատամարտ», «Հայ- ընկեր», և Մ. Ռափայէ- լեան վարժարանի դասընկեր էր մեր հրա- շունչ զրիչ ու գործիչ Շահպազ Բարսեղը (1883-1915), Պոլսեցի: Մ. Ռափայէլեան վարժարանին ուսումնական շրջանը կը կատարէ 1899-1901 թուականին: Վար- ժարանին մէջ իսկ կը յայտնէր իր արտա- կարգ առաջնորդողի խանդոտ ոգին. վար- ժարանի ամէնէն տաղանդաւոր տիպար ա- շակերտներէն մէկը համարուած էր: Հա- զիւ թէ Պոլիս կը վերադառնայ, շունչը կ'առնէ հայ խմբագրատանց մէջ: Կրակոտ և գեղոն յօդուածներով ուշագրաւ կ'ըլլայ: Շամտանճեանի հետ կը հրատարակէ «Ծա- յիկ» գրական թերթը: 1901ին Օրմանեան Պատրիարքի վրայ կատարուած մահա- փորձի ժամանակ, Եգիպտոս խոյս կու տայ: Աղբքսանդրիա հաստատուելով՝ բոցաշունչ յօդուածներով լեցուն «Կրակ» թերթը կը հրատարակէ: Անկէ վերջը կը խմբագրէ «Մտրակ» թերթը: Յաջորդաբար լոյս կը տեսնեն «Այրասիրտքիւն և Եսասիրտքիւն» ու «Հաշիւներ» անունով իր հատորները:

Կ'անցնի գաւառ և իբրեւ Դաշնակցական քարոզիչ իր կրակոտ բանախօսութիւննե- ռով ժողովրդականութիւն կը վաստկի: Չար- դարները իրենց զազանային վրէժը լու- ծեղու համար, մեծ աղէտի տարագրեալ- ներու խումբէն զինք վար կը դնեն Սեբաս- տիոյ մէջ, և զայն կը զլխատեն այն քա- ռին վրայ ուսկից երեք տարի առաջ հրա- շունչ բանախօսութիւններ կատարած էր: Շահպազ ամուսնութենէն վերջը 1911ին կը հաստատուի Փարիզ, ուր իրաւարանու- թիւն կը սորվի: Մ. Վարանդեանի հետ կը շարունակէ խմբագրել «Pro Arme- nia» ֆրանսերէն թերթը: Միեւնոյն ա-

Բարսեղ Շահպազ

նելու վրայ, տարագրութեան նախօրեակին՝ վիթթո Պէռառի յանձնարարութեամբ յատուկ պաշտօնով մը Պոլիս կ'անցնի: Փոթորիկը պայթած էր. մեռելներու կա- րաւանին մէջ զինքն ալ կը նետեն:

Շահպազով մեր մտաւորական դասա- կարգին մէջ պիտի ունենայինք իրաւագէտ աննման մեծ դէմք մը, որուն կորուստը անդարմանելի է, գոնէ առայժմ:

Հ. Ս. ԵՐԵՄԵԱՆ

ՄԻՀՐԴԱՏ ԹԻՐԵԱՔԵԱՆ